

Մ Ա Ն Կ Ա Ն Հ Ո Գ Ի

Երբեմն մենք այս ու այն բանն ենք ձեռնարկում, մեկնում ենք ու վերադառնում, կատարում մեկ այս, մեկ այն, և ամեն ինչ բնական ու հեշտ է թվում, ոչնչով չծանրաբեռնված ու կարծես թե ոչ պարտադիր, սակայն, ամեն ինչ, ըստ երևույթին, կարող էր և այլ կերպ լինել: Երբեմն էլ, ուրիշ պահերի, թվում է, թե ոչինչ այլ կերպ չէր կարող լինել, անպարտադիր ու հեշտությամբ տրվող ոչինչ գոյություն չունի, և նույնիսկ մեր յուրաքանչ-յուր ներշնչում-արտաշնչումը նախասահմանված է ի վերուստ և ծանրաբեռնված ճակատագրով:

Մեր կյանքի այն արարքները, որ մենք բարի ենք համարում, և որոնց մասին թեթև սրտով ու հաճույքով ենք պատմում, դրանք բոլորն էլ վերաբերում են այն առաջին՝ «հեշտ» համարվող տեսակին, և մենք հեշտությամբ էլ բոլորը մոռանում ենք: Ուրիշ արարքները, որոնց մասին դժվարանում ենք խոսել, մենք երբեք չենք կարողանում մոռանալ, դրանք ինչ-որ չափով ավելի շատ են մերը, քան առաջինները, և նրանց երկար ու ձիգ սովորները փռվում են մեր կյանքի բոլոր մնացյալ օրերի վրա:

Մեր հայրենական տունը, որ ընդարձակ փողոցի եզրին տեղադրված մեծ ու լուսավոր մի կառույց էր, մտնում էիր բարձր շքամուտքի միջով, և անմիջապես դեմքիդ էր զարնվում օդի պաղ հոսանքը, մթնշաղն ու խոնավ քարերի շնչառությունը: Դիմացդ մեղմորեն բացվում էր բարձրա-ձիգ ու խավարչտին նախասրահը, կարմիր մանրավազից հուսցված քիչ կորնթարդ սալաքարե հատակը առաջնորդում էր դեպի սանդուղքը: Որի սկզբնավորությունը հազիվ նշմարվում էր կիսախավարի մեջ: Հազարավոր անգամներ ես ներսուղուրս եմ արել այդ բարձր շքամուտքից և երբեք ուշադրություն չեմ դարձրել ոչ նրան, ոչ էլ նախասենյակին, սալահատակին ու սանդուղքին, բայց միշտ էլ այն յուրահատուկ զգացումն եմ ունեցել, որ մուտք եմ գործում բոլորովին մեկ ուրիշ աշխարհ՝ «մեր» աշխարհը: Մթամած ու բարձրուղեշ նախասենյակից կավաքարի բույր էր փչում, նրա խորքում վեր խոյացող սանդուղքը մութ սառնության միջով առաջնորդում էր դեպի լույսն ու լուսավոր հարմարավետությունը: Բայց միշտ էլ սկզբում պարտադիր կերպով պետք է անցնեիր նախասենյակի ու թավ մթնշաղի միջով, ուր ինչ-որ բան կար հորիցս՝ արժանապատվություն և իշխանություն, ինչ-որ բան՝ պատժի ու խղճմտանքի մասին հիշեցնող: Հազարավոր անգամներ դու ծիծղուն ու կայտառ անցել ես այդտեղով: Սակայն երբեմն էլ մտնում էիր այդտեղ և ճնշվածության, փոքրության ու վախի զգացումն էր համակում քեզ, և հապշտապ նետվում էիր դեպի փրկարար սանդուղքը:

Մի օր, երբ ես տասնմեկ տարեկան էի, սովորականի պես դպրոցից տուն էի վերադառնում: Դա այն օրերից էր, երբ ճակատագիրը դարանա-

կալ հսկում էր քեզ՝ ամեն անկյունում, երբ ամեն րոպե ինչ-որ բան կարող էր քեզ հետ տեղի ունենալ: Այդպիսի օրերին, թվում է, թե սեփական հոգուդ յուրաքանչյուր անկարգությունն ու խաթարումը արտապատկերվում է քո շրջապատում և աղավաղում այն: Տիաճության զգացումն ու վախը ճնշում են հոգիդ, և դու քեզանից դուրս թվացյալ պատճառներ ես փնտրում ու գտնում, աշխարհը անկատարի է պատկերանում և ամեն քայլափոխի ընդհարվում ես խոչընդոտների հետ:

Այդպես էր նաև այն օրը: Լույսը բացվելուն պես ինձ մի զգացում էր ճնշում (ինչ իմանաս թե ինչու, գուցե գիշերվա երազներդ պատճառով), խղճի խայթոցի պես մի բան, թեև ես ոչ մի անթույլատրելի արարք չէի կատարել: Առավոտյան կողմ հորս դեմքը տանջված ու հանդիմանող արտահայտություն ուներ, նախաձաշին մատուցված կաթը գոլ էր ու տհաճ: Ճիշտն ասած, դպրոցում ես ոչ մի անախորժ զգացումի առիթ չունեցա, բայց այնտեղ էլ ամեն ինչ անմխիթար, մեռյալ ու վիատեցուցիչ էր թվում, այդ ամենը հանկարծ միավորվեցին ինձ արդեն քաջածանոթ անզորության ու տարակուսանքի զգացումի մեջ, որն ուսուցանում է, թե ժամանակը անսպառ է, և որ մենք՝ փոքրիկ ու անզոր, հավերժապես, երկար ու ձիգ տարիներ մնալու ենք այդ տխմար ու ատելի դպրոցի ճնշման տակ, և որ ողջ կյանքն էլ անիմաստ է ու ատելի:

Այդ օրը ես զայրացա այն ժամանակվա իմ մի դասընկերոջ վրա: Վերջին ժամանակներս ես ընկերություն էի անում Օսկար Վեբերի հետ, նրա հայրը մեքենավար էր: Ինքս էլ չգիտեի, թե ինչն էր ինձ նրա կողմը գրավում: Բոլորովին վերջերս նա պարծենում էր, թե իր հայրը օրական յոթ մարկ է վաստակում, իսկ ես նրան մի տեսակ հեգնախառն տոնով ասացի, որ իմ հայրը տասնչորսն է վաստակում: Չփորձելով անգամ ինձ առարկել՝ նա իսկույննեք հավատաց ասածիս, և նույնիսկ չբաքնված ակնածանքով լցվեց իմ նկատմամբ, և հենց դրանից էլ ամեն ինչ սկսվեց: Շատ չանցած, ես և Վեբերը մի միություն հիմնեցինք, փոխադարձ համաձայնության գալով ստեղծեցինք մի ընդհանուր դրամարկը՝ հավաքվելիք գումարով հետագայում ատրճանակ գնելու նպատակով: Ատրճանակը ցուցադրված էր երկաթե-դենի խանութի ցուցափեղկում, դա մի կապտավուն ու պողպատակուռ երկփողանի հրազեն էր: Վեբերն իմ առաջ հաշվեց, որ եթե ահա այսքան ու այսքան դրամ տնտեսենք, ապա շատ շուտով կկարողանանք ատրճանակը ձեռք բերել: Ձեռքներս երբեմն դրամ էր ընկնում, առօրյա ծախսերի համար նա հաճախակի տաս փճեննինգ էր ստանում, երբեմն էլ պատահում էր, որ հենց ուղղակի փողոցում դրամ էիր գտնում, կամ էլ արժեքավոր իրեր, օրինակ՝ պայտ, պղնձի կտորտանք և նման այլ բաներ, որոնք, ինչն էլ, կարող էիր նաև վաճառել: Նա անմիջապես միանվագ մի տասանոց գցեց մեր դրամարկը, մի բան, որ ինձ վստահություն ներշնչեց, և մեր նպատակադրման իրականացումը ինձ համար դարձավ իրագործելի ու բազմախոստում:

Երբ այդ օրը մտա մեր տան նախասրահը, և գերեզմանի պես սառն օդը ինձ հիշեցրեց աշխարհիս երեսին գոյություն ունեցող հազարավոր տիաճ

ու զգաբերի բաների մասին, այդ պահին իմ մտքերը պտտվում էին Օսկար Վեբերի շուրջը: Ես զգացի, որ չեմ սիրում նրան, թեև վաղաբարուհու հիշեցնող նրա բարեսիրտ դեմքը իմ մեջ համակրանք էր առաջացնում: Ինձ գրավում էին ոչ թե նրա անձնական հատկությունները, այլ բոլորովին մի ուրիշ բան, ես կասեի նրա դիրքը, կեցվածքը, որ նրան առանձնացնում էր իրեն տարեկից և հասարակական նույն խավից սերող տղաների խմբից. նրա անբռնազբոս ապրելաձևը, անտարբերությունը վտանգի ու վիրավորանքների հանդեպ, մոտիկից ծանոթությունը կյանքի գործնական մանրուքների՝ դրամի, խանութների ու արհեստանոցների, ապրանքների ու գների, խոհանոցի, սպիտակեղենի վաճառման և նման այլ բաների հետ: Վեբերի պես տղաները, որոնք կարծես ցավ չէին զգում դպրոցի կռիվ-քաջքուկներից, և որոնք ազգակցական կապերի մեջ էին կամ բարեկամություն էին անում սպասավորների, կառապանների ու գործարանային աղջիկների հետ, ահա այդպիսիք աշխարհում մեկ ուրիշ, ավելի հաստատուն տեղ ու դիրք էին զբաղեցնում, քան ես: Նրանք կարծես ավելի հասակավոր լինեին, գիտեին, թե օրական որքան դրամ էին վաստակում իրենց հայրերը, և անկասկած ուրիշ՝ շատ ու շատ բաներ էլ գիտեին, որոնց մասին ես իսկի գաղափար էլ չուների: Նրանք ծիծաղում ու քրքջում էին ինձ համար անհասկանալի սրախոսությունների ու կատակների առիթով: Ես անկարող էի ծիծաղել այնպես, ինչպես նրանք էին ծիծաղում, մի տեսակ կեղտոտ, կոշտ ու կոպիտ, բայց և, անկասկած, մեծահասակի ու «տղամարդու» նման: Ի՞նչ օգուտ, որ դու նրանցից ավելի խելացի էիր և լավ էիր սովորում դպրոցում: Ի՞նչ օգուտ, որ դու ավելի լավ էիր հագնվում, մազերդ խնամքով սանրված էին ու լվացված: Ընդհակառակը, նույնիսկ այդ տարբերություններն էլ կարծես նրանց համար առավելություն լինեին: Վեբերի կարգի տղաների մոտքը «մեծ աշխարհ», որն ինձ մի տեսակ մթամած ու արկածախնդրության կերպարանքով էր պատկերանում, թվում է, թե ապահովված էր առանց որևիցե լուրջ դժվարությունների, մինչդեռ իմ առաջ «աշխարհը» կատարելապես փակ էր, և, սակայն, հասակ առնելու, դասերին պարտադիր հաճախելու, քննություններ հանձնելու, դաստիարակվել-կրթվելու գնով, մեծամեծ դժվարություններ հաղթահարելով միայն կարելի էր նրա դարպասներից ներս սողոսկել: Բնականաբար, այդպիսի տղաներին էլ հենց հաջողվում էր փողոցներում պայտեր, դրամ ու պղնձե իրեր գտնել, իրենց ծառայությունների դիմաց նրանք վարձ էին ստանում, ձրի, հեշտ ու հասանելի միջոցներով օգտվում էին խանութներից և ամեն կերպ բարգավաճում էին:

Ես՝ այն աղոտ զգացումն ունեի, որ իմ բարեկամությունը Վեբերի և նրա խնայատուփի հետ ոչ այլ ինչ էր, քան մի անսովոր կիրք այդ «աշխարհի» նկատմամբ: Վեբերի մեջ սիրո արժանի ոչ մի բան ես չէի գտնում, բացի իր այն մեծ խորհուրդից, որի շնորհիվ նա ավելի մոտ էր կանգնած մեծահասակներին, քան ես. նա շատ ավելի ազատ, ավելի մերկ ու կոպիտ աշխարհում էր ապրում, քան ես՝ իմ անուրջներով ու ցանկություններով:

Ես կանխազգում էի, որ մի գեղեցիկ օր հիասթափվելու եմ նրանից, և որ ինձ երբեք էլ չի հաջողվելու կենաց մոգական բանալին խլել նրանից, այդ գաղտնիքը դուրս կորզել նրա ձեռքերից:

Երբ ինձ հրածեշտ տվեց ու հեռացավ, ես վստահ էի, որ հիմա նա սուղելով, անկաշկանդ ու անշտապ տուն էր վերադառնում՝ տոգորված ինքնաբավ երջանկությամբ, զերծ ամեն տեսակ տրտմությունից ու նախապաշարունակներից: Երբ ճանապարհին սպասուհիների կամ բանվորուհիների էր հանդիպում և ուշի-ուշով հետաքրքրվում էր նրանց ինչ-որ տեղ հանելուկային, գուցե նաև հոյակապ և կամ մեղսավոր կյանքով, նրա համար դա բոլորովին էլ հանելուկ կամ հրեշավոր գաղտնիք չէր, կամ վտանգ, և ոչ իսկ վայրի ու հետաքրքրաշարժ մի բան, այլ շատ բնական, ծանոթ ու հոգեհարազատ մի տարերք, ինչպես ջուրը ձկան համար: Այդպես էլ կար: Իսկ ինձ համար դա կատարելապես անծանոթ մի իրականություն էր, ես մշտապես խարխափել եմ միայնության ու անորոշության մեջ՝ հոգիս լիքը ենթադրություններով, բայց և անվստահ ամեն ինչի հանդեպ:

Այդ օրը, սովորականի պես, կյանքը նորից ու նորից անհուսալիորեն անհամ էր ու տաղտկալի, նրանում երկուշաբթիական ինչ-որ բան կար, թեև շաբաթ էր, բայց այդ օրվանից երկուշաբթիվա հոտ էր փչում, որը մյուս օրերի համեմատ երիցս ավելի երկար ու երիցս ավելի ձանձրալի էր թվում: Անիծված ու ատելի էր կյանքը, այն ասես խաբկանք ու զագրելի հեղձանք լիներ: Մեծահասակները սովոր են ձևեր թափել, թե իբր աշխարհը կատարյալ է, և իրենք էլ նրա գեղեցկությունները վայելող կիսասովածներ են, իսկ մենք՝ փոքրիկ տղաներս, ոչ այլ ինչ ենք, քան պարզապես չարամիտ ստահակներ ու ճիվաղներ: Իսկ այդ ուսուցիչները... Դու քո մեջ պատվախնդիր տենչանքներ ունեիր, անկեղծ ծրտով ու սիրահոծար նվիրումով ձգտում էիր դեպի բարին և գեղեցիկը, պատրաստ էիր հենց թեկուզ սերտելու հունարենի անկանոնությունները, կամ հագուստդ մաքուր պահել, հնազանդվել ծնողներիդ, և կպմ լուռ ու անտրտուն, հերոսաբար կրել ամեն տեսակ ցավ ու վիրավորանք: Այդ, նորից ու նորից, խանդակարոյտ ու հլու-հնազանդ դու բարձրանում էիր ինքդ քեզանից, որպեսզի նվիրվես աստծուն, մաքուր ու ազնիվ կատարելության ճանապարհով ընթանաս դեպի բարձունքը, ապրես առաքինի կյանքով, անտրտուն և համբերատար դիմադրես չարին, օգնես դժբախտության մեջ գտնվողներին, — ավճա, կրկին ու կրկին այդ ամենը մտում էր սուկ որպես փորձ, ձգտում, կարճատև ճախր... Սակայն նորից ու նորից, բազում անգամներ, օրեր և նույնիսկ ժամեր անց ինչ-որ բան էր տեղի ունենում, որը չպետք է լիներ, ինչ-որ գարշելի, վրդովեցուցիչ ու ամոթալի մի բան: Եվ կրկին անգամ, ամենաառնիքնող ու ազնվաբարո ձգտումների ու ուխտադրությունների բարձունքից դու հանկարծ, ասես ստիպմունքով գահավիժում էիր ցած՝ մեղսավորության ու ստորությունների, գարշանքի ու առօրեականության մեջ... Այդ ինչպես էր պատահում, որ դու քո սրտում հրաշալիորեն ու խորապես հասկանում և զգում էիր բարի մղումների

գեղեցկությունն ու ճշմարտացիությունը, մինչդեռ քո ողջ կյանքը (նե-րառայալ նաև մեծահասակների ընկերակցությունը) անընդհատ ու մշտա-պես բուրում էր գարշահոտությամբ և քեզ անկասելիորեն առաջնորդում դեպի ստորության ու փոքրագության թագավորությունը: Այդ ինչպես էր լինում, որ առավոտյան կողմ, անկողնու մեջ ծալլատիկ նստած, կամ էլ գիշերները՝ վառված մոմերի առաջ, դու սրբազան երգումով ուխտ էիր կնքում ամենայն բարու ու լուսավորի հետ, ոգեկոչում էիր աստծուն և հավերժական պատերազմ հայտարարում ամենայն արատավորին, իսկ հետո, գուցե ընդամենը մի քանի ժամ անց, ամենավախկոտ կերպով հրաժարվում էիր այդ նույն սրբազան երգումից ու ազնիվ մղումներից, թող որ թեկուզ և տրվելով մեկնումեկի գայթակղիչ ծիծաղին, կամ էլ՝ պատահաբար լսած ինչ-որ դպրոցականի տափակ սրախոսություններին: Ինչո՞ւ էր այդպես: Միթե ուրիշների հետ էլ էր նույնը կատարվում: Միթե հին աշխարհի առասպելական հերոսները, հռոմեացիներն ու հույները, սպաստներն ու առաջին քրիստոնյաները, բոլոր-բոլորը ուրիշ մարդիկ էին, ինձանից տարբեր, շատ ավելի լավը, ավելի կատարյալ, չար մղում-ներից զերծ, օծոված մի օրգանով, որից ես զուրկ էի, և որը նրանց խոչընդոտում էր երկինքներից վերստին գահավիժել առօրեականության ու գարշանքի մեջ, տիեզերական բարձունքներից ընկել անցողիկության ու թշվառության ոլորտները: Միթե այդ հերոսներին ու սրբերին անծանոթ էր նախաստեղծ մեղքը: Միթե այդ ողջ սրբազանությունն ու ազնվաբար-րոյությունը միայն քչերի, եզակի մարդկանց, ընտրյալների մենաշնորհն էր: Բայց ինչո՞ւ, չէ որ, եթե ես նույնիսկ այդ ընտրյալների թվին չեմ պատկանում, բայց, չէ որ իմ մեջ էլ կար առաքինության ու գեղեցկի այդ ձգտումը, առ մաքրությունը, բարին ու լուսավորը ունեցած այդ մուլեգին ու կեղեքիչ կաթոսը: Միթե աստծո արարչագործած աշխարհում ի սկզբա-նե այնպես է նախասահմանված, որ մարդս, դեռատի երեխան իր մեջ պիտի հավասարապես կրեր բոլոր վեհ ու ազնիվ և բոլոր չար ձգտումնե-րը, և որ նա, այդ դժբախտ ու ծիծաղելի էակը, տառապեր պիտի ու տարակուսանքի գիրկն ընկներ ի բավականություն իրեն մշտապես հայող աստծո: Միթե այդպես էր նախասահմանված: Բայց այդ դեպքում այս աշխարհը արդյո՞ք չէր լինի դևերի մի իսկական թատերաբեմ, արծանի, որ իր վրա թեքին... Այդ դեպքում, արդյո՞ք, աստված չէր՝ լինի իսկական ճիշդ, խելագարի մեկը, դատարկամիտ, անճոռնի մի պճնամուլ: Ախ, հենց այն միջոցին, երբ ես մի գերագույն ըմբոստ կրքոտությամբ իմ մտածումներին էի տրված, իմ հլու-հնազանդ սիրտը ջղաձգվում ու ցընց-վում և դատափետում էր ինձ՝ աստվածանարգության մեղադրանքով...

Արդեն երեսուն տարի է անցել, բայց ես աչքերիս առաջ կրկին պարզորոշ տեսնում եմ այն անտառապահի տնակը՝ բարձր ու մթնդած լուսամուտներով, որ բացվում էին հարևան տան պատաշարի դիմաց և որոնցից խիստ աղոտ լույս էր թափանցում, այդ տնակը՝ սպիտակեցված եղևնաշեն աստիճաններով ու միջնահարթակներով, ողորկ ու պինդ փա-

տից շինված բազրիքով, որ փայլելու չափ հարթեցվել էր այն բանից, որ ես հազարավոր անգամներ ցած էի սահել նրա վրայով... Ինչքան էլ որ հեռացել եմ իմ մանկությունից, որքան էլ որ այն ամբողջության մեջ ինձ անհասկանալի ու հեքիաթային է թվում, այժմ էլ ես ճշտորեն մտաբերում եմ այն ամենը, ինչն այն ժամանակ, երջանկությունն ու դժբախտությունը մեկտեղած, ապրում էր իմ մեջ: Դեռ այն ժամանակ իմ մանկական հոգում բույն դրած այդ բոլոր զգացումները այդպես էլ հարատևեցին-մնացին իմ մեջ. կասկածը սեփական լիարժեքության նկատմամբ, տատանումները ինքնասիրության ու փոքրագության, աշխարհը մերժող իդեալիզմի և առօրյա զգայունակության միջև: Եվ ինչպես այն ժամանակներում, այնպես էլ հետագայում իմ հոգու այդ հատկանիշների մեջ ես հարյուրա-վոր անգամներ մեկ ամոթալի հիվանդության, մեկ էլ վեհացնող խիզա-խության նշաններ էի տեսնում, և ժամանակ առ ժամանակ հավատում էի, որ այդ չարչարանաց ճանապարհով աստված ինձ առաջնորդում էր դեպի մի այնպիսի տվյալագին միայնության ու ինքնախորհուրդման գիրկը, որից հազարավոր մարդիկ տառապագին տանջվում են իրենց ողջ կյան-քում: Երբեմն էլ դրանում ես ուրիշ ոչինչ չէի տեսնում, բացի թշվառ անողնաշարության ու ճարահատյալ նյարդայնության վկայությունից:

Եթե փորձեմ բոլոր այդ զգացումները և նրանց տանջալի հակամար-տությունները ինչ-որ գերագույն զգացումի հանգեցնել, և այն մի եզակի անունով կնքելու լինեմ, ապա դրա համար ավելի հարմար անուն, քան սարսափը ես չեմ կարող գտնել: Այդ, դա սարսափ էր, վախ և անվստա-հություն, ահա թե քին էի ես զգում իմ այն թունավորված մանկական երջանկության բոլոր պահերին. երկյուղ պատժի հանդեպ, երկյուղ սեփա-կան խղճի և սեփական հոգու զեղումների նկատմամբ, որոնք այն ժամա-նակ արգելված էին ու հանցավոր էին համարվում:

Այն ժամանակ էլ, որի մասին ես հիմա պատմում եմ, երբ ես աստիճանաբար լուսավորվող սանդուղքով բարձրանալիս մոտենում էի ապակե դռանը, սարսափի զգացումն ինձ համակեց: Այն միշտ սկսվում էր որովայնումս սեղմում-ծակոցների նախանշանների հայտնությամբ, հետո կամաց-կամաց բարձրանում էր դեպի կոկորդս ու այնտեղ վե-րածվում շնչարգելության ու հեղձանքի: Նման դեպքերում, ինչպես եղավ նաև այն ժամանակ, ես ցավ պատճառող վրդովմունք ու խռովք էի իմ մեջ զգում, մի տեսակ կասկածամտություն բոլոր նրանց նկատմամբ, ովքեր կարող էին այդ պահին ինձ տեսնել, միայնակ մնալու ու թաքնը-վելու պահանջ էի զգում:

Այդ տիպի ու նողկալի, այդ իսկապես հանցավոր զգացումով էլ ես մուտք գործեցի միջանցք, ապա և հյուրասենյակ: Ներքուստ զգում էի. այժմ որևէ լավ բան մի սպասիր, այսօր դիվաց հանդես է, ինչ-որ բան է պատահելու: Ես այդ բանն զգացի այնպես, ինչպես ծանրաչափն է զգում փոփոխվող մթնոլորտային ճնշումը, զգում է անելանելի անճարակու-յամբ ու սպասողականությամբ: Ախ, նա նորից այստեղ է, նա, որ պնուն

չունի... Այդ դեռ տուն է սողոսկել, նախաստեղծ մեղքը փորփրում է սիրտս, հսկայաչափ, բայց և անտեսանելի ամեն պատի ետևում ինչ-որ մի հոգի, ինչ-որ մի հայր կամ դատավոր էր թաքնված:

Ես դեռ ոչինչ չէի հասկանում, ողջը դեռևս միայն ենթադրություն էր, նախազգացում, կեղեքիչ անհարմարություն: Նման պարագաներում լավագույն բանը հաճախ հիվանդ լինելն էր, այդ դեպքում ամեն ինչից կտրված՝ հանգիստ կարող էիր պառկել քո անկողնում: Երբեմն ամեն ինչ բարեհաջող վախճան էր ունենում, հանկարծ հայտնվում էին մայրս կամ քույրս, թեյ էին մատուցում, և դու քեզ զգում էիր քեզ սիրողների խնամքին հանձնված, կարող էիր լաց լինել կամ քնել, հետո էլ առողջ ու թարմացած արթնանալ՝ կատարելապես փոխված, ազատագրված ու լուսավոր աշխարհում:

Հյուրասենյակում մորս չգտա, իսկ խոհանոցում միայն սպասուհին էր: Որոշեցի բարձրանալ հորս մոտ, դեպի ուր մի նեղ սանդուղք էր առաջնորդում: Թեև հորիցս վախենում էի, բայց երբեմն-երբեմն խոհեմությունը պահանջում էր դիմել նրան, մի մարդու, որի առաջ քանիցս մեղավոր ես եղել: Մորս մոտ մխիթարություն գտնելը շատ ավելի հեշտ էր ու հնարավոր, սակայն հայրական մխիթարությունը առավել թանկ էր ու արժեքավոր, քանի որ դա կնշանակեր հաշտություն դատապարտող խղճիդ հետ, հաշտություն և մի նոր վերամիավորում բարի ուժերի հետ: Տիա՛հ խոսակցություններից, հարցաքննություններից, խոստովանություններից ու պատիժների ենթարկվելուց հետո՝ հաճախ ավելի բարի դարձած ու մաքրված էի դուրս գալիս հորս մոտից, ճիշտ է՝ պատժված ու գլխիս մի լավ քարոզ կարդացված, սակայն միշտ էլ լիքը նորանոր ցանկություններով: Սաես հզորագույնի հետ ունեցած հանդիպումից նոր ուժ ստացած և պատրաստակամ կռվելու թշնամական չարի դեմ: Որոշեցի ներկայանալ հորս և նրան ասել, որ ինձ վատ եմ զգում:

Դեպի աշխատասենյակ առաջնորդող նեղ սանդղաշարով վերև բարձրացա:

Այդ նեղ սանդղաշար իր պաստառների յուրահատուկ բույրով, սնամեջ ու թեթև, փայտաշեն աստիճանների չոր ճռնչոցով, շատ ավելի նշանակալի սահման, ավելի կարևոր բնագիծ էր՝ ճակատագրի դարպասներից մերձենալու իմաստով, քան նախասրահը: Այդ աստիճաններով մեկ անգամ չէ, որ կարևորագույն հարցեր լուծելու համար ուխտագնացություններ էի ձեռնարկել, հարյուրավոր անգամներ նրանցով բարձրանալիս՝ ես սարսափի ու խղճի խայթոցների, համառության ու վայրի չարության զգացումներ էի ունեցել, հաճախ էլ նրանցով ետ դառնալիս՝ փրկության ու ինքնավստահության նորահայտ հուզումներ էին ինձ համակել: Մեր տան ներքևի հարկաբաժինը ամբողջապես գտնվում էր մորս և երեխաներիս տիրապետության տակ, այստեղի օդը համեմատաբար հեշտ էր շքնչվում: Իսկ այնտեղ՝ վերևում, բնակվում էին իշխանությունն ու ոգեղեն միտքը, այնտեղ գտնվում էին դատարանն ու սրբատեղին՝ «հայրական թագավորությունը»:

Ամեն անգամվա պես երկյուղածության ու ճնշվածության զգացումով ես ցած սեղմեցի հնաոճ բռնակը և դուռը կիսաբաց արի: Հորս աշխատասենյակը ծանոթ բույրով բացվեց իմ առաջ. այդ բույրը գոյանում էր գրքերի ու թանաքամանների շնչառությունից, որին գումարվում էր կիսաբաց պատուհաններից ներս թափանցող երկնագույն օդը, սպիտակ, մաքուր վարագույրները, քյուլնյան անուշահոտությունների սրվակից տարածվող հազիվ զգայելի բույրը և սեղանի վրա սովորաբար եղող խնձոր: Բայց սենյակը դատարկ էր:

Կիսով չափ հիասթափվածության, կիսով չափ թեթևության զգացումով ես ներս մտա: Ձգտելով խլացնել ոտնաձայներս՝ քայլում էի թաթերիս վրա բարձրացած, ինչպես որ մենք սովոր էինք այստեղ, վերնահարկում քայլել, երբ հայրս քնած էր լինում կամ տառապում էր գլխացավից: Հենց որ իմ այդ զգուշավոր ընթացքը գիտակցվեց իմ կողմից՝ սիրտս սկսեց արագ-արագ խփել, որովայնումս ու կոկորդումս սաստիկ ու անտանելի ճնշում զգացի: Սարսափի զգացումով համակված, գաղտագողի սողալով, քայլ առ քայլ առաջանում էի, հետո եկավ մի պահ, և ես այլևս ոչ թե պարզապես այցելու էի կամ հայցվոր, այլ մի անկոչ հյուր, բռնությամբ ներխուժած մի չարագործ: Հորս բացակայությամբ արդեն մի քանի անգամ ծածուկ կերպով ես սողոսկել էի նրա հարկաբաժնի սենյակները, քանիցս զննել ու հետախուզել էի նրա խորհրդավոր թագավորությունը, երկու անգամ էլ այնտեղից, նույնիսկ, որոշ բաներ էի թռցրել:

Դրա հետ կապված հիշողությունները պաշարեցին ինձ, և ես իսկույն հանկպացա. հիմա դժբախտություն է պատահելու, հիմա ինչ-որ բան է տեղի ունենալու, հիմա ես արգելված ու չարաղետ մի արարք եմ կատարելու: Գլխումս փախուստի մասին միտք էլ չկար... Ավելի ճիշտ մտածում էի, կրքոտ ու տենդագին խորիում այն մասին, թե զուցե փախչեմ-ազատվեմ, աստիճաններով ցած վազեմ, առանձնանամ սենյակումս, կամ ինձ դուրս գցեմ պարտեզ, բայց նաև զգում էի, որ այդ բանը չեմ անի, ես դա չեմ կարող անել: Ա՛խ, ինչպես կուզենայի հանկարծ հարևան սենյակից լսել հորս ձայնը, որ նա ներս մտներ ու խափաներ այս սարսափելի ու դիվային ուժով ինձ բռնատիրած ու գայթակղած կախարհանքը: Օ, երանի թե նա ներս մտներ... Միայն թե մտներ, թեկուզ և հայիոյե-հանդիմաներ ինձ, միայն թե ներս մտներ, հայտնվեր, քանի դեռ ուշ չէր...

Ես հազացի, որպեսզի մատնեմ իմ ներկայությունը, պատասխան չըստանալով՝ կամացուկ շշնջացի. «Հայրիկ»... Շուրջս ամեն ինչ լուռ էր, պատերի մեջ լռում էին բազմահարկ գրքերը, պատուհանի փեղկը տարուբերվում էր քամուց և արևի խաղաղկուն շողքը արտացոլվում էր հատակին: Ոչ ոք չկար, որ փրկեր ինձ, իսկ իմ մեջ ուժ չկար հակառակվելու դիվաց կամքին: Հանցագործություն կատարելու մտքից՝ ստամոքսս սեղմվում էր, մատներիս ծայրերը սառչել էին, սիրտս անհանգիստ տրոփում էր: Ես դեռ կատարելապես ոչինչ չգիտեի, թե ինչ եմ անելու... Գիտեի միայն, որ ինչ-որ զագրելի մի բան:

Մտտեցա գրասեղանին, ձեռքս մի գիրք վերցրեցի ու կարդացի անգլերեն վերնագիրը, որը սակայն չհասկացա: Անգլերենը ես ատում էի, — այդ լեզվով հայրս միշտ զրուցում էր մորս հետ, երբ խոսակցությունը պտտվում էր այնպիսի նյութի շուրջ, որ մենք՝ երեխաներս, չպետք է հասկանայինք, կամ էլ երբ վիճում էին: Սեղանի վրա կար մի սրվակ, որը լիքն էր բազմաթիվ մանր-մունր իրերով՝ ատամի խոզանակներ, պողպատե գրչածայրեր, գնդասեղներ: Ես վերցրեցի երկու գրչածայր և գրպանս խոթեցի, աստված գիտե թե ինչու, դրանք ինձ բոլորովին պետք չէին, դրանցից ես շատ ունեի: Ես այդ քայլին դիմեցի սուկ ինձ պաշարած ինչ-որ ուժի ճնշման ներքո, մի ուժ, որն ինձ ստիպում էր միշտ չարը գործել, ինքս ինձ վնասել, սեփական գլուխս մեղքի տակ դնել: Հորս թղթերը քրքրելիս՝ աչքովս ընկավ մի անավարտ նամակ, ուր ես կարդացի հետևյալ բառերը. «մեր ընտանիքում ամեն ինչ կարգին է, փնռք աստծո», և նրա ձեռագրի լատիներեն տառերը պլշած աչքերով ինձ էին նայում:

Հետո ես անշունչ սողոկեցի ննջասենյակ: Այնտեղ տեղադրված էր հորս երկաթակուռ շարժական մահճակալը, կողքին ընկած էին նրա շագանակագույն հողաթափերը, գիշերասեղանի վրա հանգրվանել էր թաշկինակը: Այդ սառն ու լուսավոր սենյակում ես լիաթոք շնչում էի հայրական օդը, և իմ առաջ պարզորոշ գծագրվեց հորս կերպարանքը, ակնածանքն ու ըմբոստացումը ընդվզում էին իմ ծանրացած սրտում: Լինում էին պահեր, երբ ես ատում էի նրան, չարությամբ ու չարախնդրությամբ մտաբերելով այն օրերը, երբ նա տառապում էր գլխացավից, խաղաղ և ուղղաձիգ դիրքով պառկած էր լինում իր ցածրագիր շարժական մահճակալին, ճակատին՝ խոնավ թաշկինակը, և երբեմն-երբեմն հոգոցներ էր հանում: Եվ, թվում է, թե ես գլխի էի ընկնում, որ նրան էլ, այդ հզորագույն էակին, ապրելը այնքան էլ հեշտ չէր տրվում, որ նրան էլ, բոլորի կողմից հարգված այդ անձնավորությանը, անծանոթ չէին հոգու կասկածամիտ տվայտանքներն ու վախի զգացումը: Այնժամ ինձ պաշարած տարօրինակ ատելության զգացումը ցնդում էր, նրան փոխարինելու էին գալիս կարեկցանքն ու սրտահույզ նրբավարությունը: Մինչ այս, մինչ այն, ստացվեց այնպես, որ ես մեքենայաբար դուրս քաշեցի պահարանի դարակը: Այնտեղ դրված էին սպիտակեղենի կապոցներ և նրա սիրած քոլնյան մակնիշի անուշահոտությունների մի սրվակ: Իմ մեջ ցանկություն առաջացավ հոտ քաշել նրանից, բայց սրվակը դեռևս օգտագործված չէր և ամուր գմսված էր, ուստի և ձեռք չտվեցի: Դրա կողքին ես գտա մի փոքրիկ տուփ՝ ծամոններով լիքը, որոնք քաղցր ռեհանի բույր էին արձակում, և մի քանիսը իսկույն բերանս խոթեցի: Հիասթափության ու հուսահատության մի պահ էր դա, այնուհետև սթափություն իջավ վրաս, միաժամանակ ուրախ էի, որ այլևս ոչինչ չգտա, որ արժանի լիներ ինձանով անելու:

Ծրագրերիցս արդեն հրաժարված ու ետ կենալու պատրաստ՝ ես, բոլորովին պատահաբար, մեկ ուրիշ դարակ էլ դուրս քաշեցի, նպատակա

այն էր, թերևս, որ թոքրածու գույգ գրչածայրերը իրենց տեղը դնեմ ու թեթևացած շունչ քաշեմ: Գուցե և ուշ չէր ետ դառնալ, զղջալ արածիդ համար, գուցե հնարավոր էր նորից բարին անել ու փրկվել: Ըստ երևույթին, իմ գլխավերևում պարզված աստծո սրբազան աջը ավելի զորեղ էր ամեն տեսակ գայթակղությունից...

Հանկարծ, վերջին պահին, հայացքս ընկավ կիսաբաց արված դարակի ձեղքից ներս: Ախ, երանի թե այնտեղ գուլպաներ, վերնաշապիկներ կամ հին լրագրեր լինեին... Բայց հենց այստեղ էլ գայթակղությունը գլուխ բարձրացրեց, և մեկ վայրկյանում, կայծակի արագությամբ նորից վերադարձավ ինձ լքած ահասարսուռ ջղաձգությունն ու սարսափը, ձեռքերս կարկամեցին ու սկսեցին դողալ, սիրտս մոլեգնորեն սկսեց տրոփել: Ծառի կեղևաշերտից հյուսկեն, հնդկական թե մեկ ուրիշ էկզոտիկ երկրից ներմուծված անոթի մեջ աչքովս ընկավ մի զարմանահրաշ, գայթակղիչ բան՝ սպիտակ շաքարափոշու մեջ թաթախված մի ամբողջ կապոց չորացրած թուզ...

Ձեռքս աննելուն պես զգացի նրա հոգեպարար ծանրությունը: Հետո դուրս կորագեցի երկու-երեք թուզ, մեկն անմիջապես բերանս խրեցի, մնացածը գրպանս դրի: Այդ պահից սկսած՝ ինձ համակած սարսափն ու արկածախնդրության ոգին ի չիք դարձան: Եվ քանի որ այլևս փրկության կամ մխիթարության մասին խոսք լինել չէր կարող՝ ես վճռեցի այստեղից գոնե դատարկ գրպանով չհեռանալ: Երեք-չորս թուզ էլ դուրս կորագեցի տուփից, որը սակայն դրանից բոլորովին էլ չթեթևացավ, հետո էլի-էլի, և երբ գրպաններումս այլևս ազատ տեղ չկար, իսկ տուփի առնվազն կեսն արդեն դատարկվել էր, մնացած թզերը ես փռեցի տուփում այնպես, որ պակասը աչք չծակեր: Հետո, հանկարծակի վախ զգալով, կտրուկ շարժումով ետ հրեցի դարակն ու դուրս փախա, վագեցի-անցա երկու սենյակների միջով, ապա աստիճաններով ցած սուրացի դեպի իմ փոքրիկ խուցը, շնչասպառ ինձ ներս գցեցի ու ծավղող ծնկներով, հազիվ ոտքի վրա կանգնած՝ հենվեցի բարձրագիր սեղանին:

Շուտով հնչեց ճաշն ազդարարող զանգը: Սթափ գլխով, կատարելապես զգաստացած և նողկանքի զգացումով՝ ես թզերը խցկեցի գրադարակներիս ետևը, թաքցրեցի գրքերի մեջ ու գնացի ճաշելու: Սեղանատան դռան մոտ նկատեցի, որ ձեռքերս կայուն են դարձել: Խոհանոցում վիզցվեցի: Ճաշասենյակում բոլորը սեղանի շուրջը նստած՝ սպասողական դիրք էին բռնել: Ես արագ ողջունեցի բոլորին, հայրս սեղանի վրա աղոթք կարդաց, և ես թեքվեցի ապուրիս կողմը: Ուտելու ցանկություն չունեի, յուրաքանչյուր պատառը մեծ դժվարությամբ էի հաղթահարում: Կողքիս նստած էին քույրերս, դիմացս՝ ծնողներս, բոլորն էլ բարձր տրամադրության մեջ, առանց հետին մտքերի, միայն ես, հանցավորս, ճնշվում էի նրանց ներկայությունից, միայնակ ու թշվառ, վախենալով ամեն մի հարազատ հայացքից, բերանումս դեռ թարս էր թզի համը: Արդյոք այնտեղ, վերևում, չեմ մոռացել փակել ննջասենյակի դուռը: Իսկ դարակները...

Ահա և աղետը պայթեց: Ես կհամաձայնվեի կտրել տալ ձեռքս, միայն թե իմ թոքրած թզերը նորից հայտնվեին պահարանում: Որոշեցի դրանցից ազատվել, հետս դպրոց տանել ու ընկերներս մեջ բաժանել: Միայն թե ազատվեի դրանցից, միայն թե այլևս դրանք աչքիս չէրևային:

— Տեսքդ այսօր լավ չէ,— նկատեց հայրս: Ես խոնարհվեցի ավստիս վրա, բայց և զգում էի դեմքիս գամված հորս հայացքը: Հիմա նա ինչ-որ բան կնկատի: Չէ որ նա միշտ ամեն ինչ նկատում էր: Էլ ինչնու էր ինձ այսքան տանջում: Ավելի լավ էր իսկույն ինձ մի կարգին շշպոտեր, իր մոտ տաներ ու թեկուզ սպաներ:

— Հիվանդ ես,— նորից լսեցի նրա ձայնը: Ես ստեցի՝ ասելով, թե գլուխս է ցավում:

— Ճաշից հետո, ուրեմն, կգնաս մի քիչ կպառկես,— ասաց նա:

— Այսօր ինչ դասեր ունեք:

— Միայն մարմնամարզություն:

— Դե, մարմնամարզությունից քեզ վնաս չկա: Բայց մի քիչ կեր, մի քիչ ստիպիր քեզ, որ սոված չմնաս: Ոչինչ, շուտով կանցնի:

Գլուխս կախ գցած՝ նրա կողմը նայեցի: Մայրիկը ոչինչ չասաց, բայց վստահ էի, որ նա էլ ինձ էր նայում: Ապուրս մինչև վերջ կերա՝ կռիվ տալով մսի ու բանջարեղենի հետ, այդ ընթացքում երկու բաժակ ջուր խմեցի: Այլևս ոչինչ տեղի չունեցավ: Ինձ հանգիստ թողեցին: Եվ երբ ամենավերջում հայրս շնորհակալական աղոթք կարդաց՝ «Շնորհակալ ենք քեզանից, Տեր, զի դու ողորմած ես, և անսահման է բարությունը քո», բացված վերքի պես այրող մտքերս ինձ նորից բաժանեցին այդ լուսավոր, սուրբ ու հավատով անլի խոսքերից և բոլոր-բոլորից, ովքեր նստած էին սեղանի շուրջը: Իմ խաչակնքված ձեռքերը կեղծիք էին, աղոթողի կեցվածքս՝ սրբապղծություն:

Երբ պատրաստվում էի վեր կենալ՝ մայրս մազերս շոյեց և մի պահ ձեռքը դրեց ճակատիս՝ համոզվելու համար ջերմություն ունեմ, թե ոչ: Ինչ դառն էր այդ ամենը...

Մտնելով խոցս՝ կանգ առա գրադարակի առջև: Առավոտվա նախագ-գացումներս ինձ չէին խաբել, բոլոր նախանշանները հաստատվեցին: Օրն իրոք որ տարաբախտ դուրս եկավ, վատթարագույնը երբևէ իմ ապրած օրերից: Դրանից ավելի վատը հնարավոր էլ չէր պատկերացնել: Սրանից ավելի վատին հանդիպելու դեպքում մարդուս այլ բան չէր մնա անելու, քան պարզապես վերջ տալ իր կյանքին: Լավագույն դեպքում կամ պետք էր թույն ընդունել, կամ էլ կախվել: Եվ ընդհանրապես նման պարագաներում մեռնելն ավելի հեշտ էր, քան ապրելը, քանզի ամեն ինչ այնպես տհաճ էր ու ատելի: Ես մտածկոտ կանգնել էի ու մտացրիվ դրության մեջ վերցնում էի պահ տված թզերն ու մեկը մյուսի ետևից մեքենայաբար կուլ տալիս:

Աչքս ընկավ մեր խնայատուփին, այն դրված էր գրադարակի վրա, գրքերի միջև: Դա մի փայտաշեն ծխախոտատուփ էր, որը ես ամրացրել էի

մեխերով: Մանրադրամի համար ձեղնահարկում ես գրպանի դանակով մի կոպիտ ճեղք էի բացել: Այդ ճեղքը շատ անհմուտ ու կոպիտ էր արված, փայտի թեփուկներն ու տաշեղները մնացել էին: Նույնիսկ այդ հասարակ բանն էլ չկարողացա հարկ եղածին պես պատրաստել: Ես ընկերներ ունեի, որոնք նման իրեր պատրաստում էին այնպես ջանասիրաբար, մեծագույն համբերատարությամբ ու բժախնդրությամբ, որ չէիր տարբերի հմուտ հյուսնի կատարած աշխատանքից: Իսկ ես միշտ էլ անփույթ եմ եղել, շարունակ շտապում ու ոչինչ մինչև վերջ չէի հասցնում: Այդպես անփույթ էի վերաբերվում նաև իմ ինքնաշեն փայտե առարկաների, ձեռագրիս, նկարներիս, թիթեռնիկների հավաքածուիս և ընդհանրապես ամեն ինչի նկատմամբ: Ձեռքիցս ոչինչ չէր գալիս: Եվ ահա հիմա էլ գողություն եմ կատարել, ավելի ստոր բան հնարավոր չէ պատկերացնել: Գրչածայրերն էլ դեռ գրպանումս էին: Ինչնու: Ինչնու ես դրանք վերցրի, իմ ինչնու էին պետք: Եվ ինչնու եմ շարունակ կամքին հակառակ բաներ անում:

Օխախոտատուփում զնգզնգում էր միակ դրամը՝ Օսկար Վեբերի տասանոցը: Այն օրվանից դրան ոչինչ չէր ավելացվել: Խնայատուփի հետ կապված պատմությունը նույնպես իմ մտահոգումն էր... Ոչինչ չէր ստացվում, ամեն ինչ թարսվում էր, ինչին որ ձեռնարկում էի՝ սկզբից ևեթ խափանվում էր... Գրողը տաներ այդ անիծյալ խնայատուփը... Ես այլևս ոչինչ չէի ուզում դրա մասին լսել:

Այսպիսի չարագուշակ օրերին՝ ճաշի և դասերի սկսման միջև ընկած ժամանակաընթացքը միշտ էլ ձանձրալի ու անտանելի էր լինում: Խաղաղ, հաջողակ ու հաճելի օրերին, ընդհանրապես, դա մի գեղեցիկ ու ցանկալի ժամանակամիջոց էր. սենյակումս նստած՝ ես կամ-հնդկացիների մասին պատմող մի գիրք էի կարդում, կամ էլ՝ ճաշից անմիջապես հետո քայլերս ուղղում էի դեպի դպրոցի հրապարակը, ուր հանդիպելով չարա-ճրճի-ձեռներեց դասընկերներիցս որևիցե մեկին՝ խաղեր էինք խաղում, բղավում, վազվզում, զգվռովում իրար հետ, մինչև որ դպրոցի գանգը մեզ հրավիրում էր դեպի կատարելապես մոռացված «իրականությունը»: Բայց այնպիսի օրերին, ինչպիսին այսօրվա օրն էր... միթե խաղալու ցանկութ-յուն կարող էիր ունենալ, ախր ինչպես պիտի սանձերի կրծքիդ տակ մոլեգնող դեերին: Զգում էի, որ այսօր չէ վաղը, գուցե և շատ շուտով, այդ բանը կատարվելու էր... Իմ բախտը վերջնականապես վճռվելու էր: Եվ բավական էր մի փոքր էլ, մազաչափ իսկ սարսափի, տառապանքի ու վարանման զգացում ունենայի, որպեսզի այն վրա հասներ ու վախի հետ հաշիվներս մեկընդմիջտ փակեր: Այսօրվա նման մեկ ուրիշ գեղեցիկ օր էլ ես վերջնականապես շնչահեղձ կլինեմ չարի խորխորատներում, և համառ մոլեգնության մեջ, այս կյանքի անտանելի անհեթեթության պատճառով ինչ-որ սարսափելի ու բախտորոշ քայլ կձեռնարկեմ, ինչ-որ ահավոր, բայց փրկարար մի քայլ, որը, սակայն, հավիտենապես վերջ կդնե տառապանքներիս ու սարսափին: Սակայն անհայտ էր, թե ինչ կերպ էր այդ արտահայտվելու: Բայց ինձ հանգիստ չտվող երևակայական պատ-

կերներն ու չար նախազգացումները արդեն բազմիցս պղտորել էին միտքս. այդ ոճրագործության երևակայական պատկերների միջոցով ես պատրաստվում էի վրեժ լուծել աշխարհից, միաժամանակ խորտակելու, ոչնչացնելու էի նաև սեփական անձս: Երբեմն ինձ պատկերանում էր, թե ես կրակի եմ մատնում մեր տունը. հսկայամարմին կրակի լեզուները տարուբերվում էին գիշերվա մեջ, կրակը լափլիզում էր տներն ու փողոցները, որջ քաղաքը ծառս եղած մռնչում էր սևաթույր երկնքի դեմ: Երբեմն էլ իմ երևակայական ոճրագործության առանցքը պտտվում էր հորիցս վրեժ լուծելու, դաժան ու գազանաբարո սպանության գաղափարի շուրջը: Դրանից հետո ես որոշել էի ինձ այնպես պահել, ինչպես այն հանցագործը, այն միակ, իսկական հանցագործը, որին ես տեսել էի մեկ օր մեր քաղաքի փողոցներով շրթայակապ տանելիս: Դա մի տուն կտրող ավազակ էր, գող: Երկու ոստիկան, մեկն առջևից, մյուսն ետևից, օսլայած ու կոշտ գլխարկն աչքերին քաշած այդ ոճրագործին ձեռնակապերով առաջնորդում էին նախնական հարցաքննության: Այդ մարդը, որին քարշ էին տալիս քաղաքի փողոցներով, հետաքրքրասերների բազմության, չորս կողմից տեղացող անեծքների, չար կատակների ու դաժան հայիտյանքների ղաճուկ-աղաղակի միջով, ոչնչով նման չէր այն հլու-հնազանդ, վեհերոտ չարագործներին, որոնց երբեմն հանդիպում ես փողոցներում՝ ոստիկանների ուղեկցությամբ. դրանք հաճախ խեղճ ու թշվառ ենթավարպետներ կամ արհեստավորներ են լինում, որոնց կալանավորել էին մուրացկանության համար: Ոչ, այս մեկը նման չէր համեստ ու ամոթխած այն ենթավարպետներին, նրանում ոչինչ միամտություն, հնազանդություն ու լացկանություն չէր հիշեցնում, նրա դեմքին չէր խաղում պղտոր-հիմարավուն այն ժպիտը, որին ես բազմիցս ականատես էի եղել: Դա մի իսկական հանցագործ էր, նրա համառորեն վեր ցցած գլխի վրա կոկ նստած էր քիչ ճմրթված գլխարկը, նա գունատ էր և ժպտում էր զգուշավոր արհամարհանքով, իսկ ժողովուրդը, որ լուսանք, թուք ու մուր էր թափում նրա գլխին, նրա կողքին ասես խուժան և խաժամուժ ամբոխ լիներ: Մյուսների հետ միասին՝ ես էլ այն օրը բղավում էի. «Բռնվեցիր, քեզ կախելն էլ քիչ է»... Բայց հետո ես տեսա նրա ուղիղ և հպարտ կեցվածքը, տեսա, թե նա ինչպես էր կապկպված ձեռքերը իր առջևը պահում, և թե ինչպես էր նրա ամուր և չար գլխին նստած կոշտ գլխարկը, և այնպես հարմարավետ, ասես մի հեքիաթային թագ լիներ գլխին դրած: Եվ ինչպես էր նա ժպտում...., այստեղ ես սսկվեցի: Ահա, ուրեմն, ես էլ կժպտամ այն հանցագործի պես և գլուխս ամուր կպահեմ, երբ ինձ առաջնորդեն դեպի դատարան կամ կառավարան, և երբ բազմությունը հավաքվի շուրջս և չարաթույն սրախոտություններ անի իմ հասցեին՝ մեկ է, ես ոչինչ չեմ ասի ի պատասխան, այլ պարզապես լուռ արհամարհանքով երեսս կդարձնեմ:

Եվ երբ ինձ մահապատժի ենթարկեն, երբ մահացած լինեմ ու ներկայանամ երկինք՝ հավերժական դատավորին, այն ժամանակ էլ ես չեմ

խոնարհվի նրա առաջ, չեմ հնազանդվի նրան: Օ, ոչ, թեկուզ նա շրջապատված լինի հրեշտակների որջ բազմությամբ, թեկուզ և շողարձակի իր ամենայն սրբազանության ու վեհաշուքության մեջ... Թող նա անեծքներ տեղա գլխիս, թող կարգադրի ինձ եռացող կուպրի մեջ նետել... մեկ է, ես ներողություն չեմ խնդրի, չեմ ստորաքարշվի, նրանից ողորմածություն ու գթասրտություն չեմ աղերսի, իմ կատարած ոչ մի արարքի համար չեմ զղջա... Երբ նա ինձ հարցնի. «Կատարել ես դու այս ու այս արարքները», այնժամ ես կբացականչեմ. «Այո, արել եմ, չեմ հրաժարվում, և ճիշտ եմ արել, և եթե ինձ հնարավորություն ընձեռվի՝ ես այդ բանը նորից կանեմ: Ես մարդ եմ սպանել, տներ եմ կրակի մատնել, որովհետև դա ինձ հաճույք էր պատճառում, և որովհետև ես ցանկանում էի ծաղրել քեզ ու քո զայրույթն առաջ բերել: Այո, ես ատում եմ քեզ, աստված, և սհա ես թքում եմ քո ոտքերի առջև: Դու ինձ տանջել ես միշտ ու կտտանքների ենթարկել, դու օրենքներ ես սահմանել, որոնք ոչ ոք ի վիճակի չէ պահպանել, դու հրահրել ես մեծահասակներին թունավորելու մեր՝ երեխաներիս կյանքը»:

Երբ ինձ հաջողվում էր կատարելապես պարզ պատկերացնել այդ բանը, և երբ վստահ էի լինում, որ այդպես էլ կլինի, որ ինձ կհաջողվի գործել այնպես և ասել հենց այն, ինչ որ մտածում եմ հիմա, այդ ժամանակ ես տրտում ուրախության պահեր էի ապրում: Բայց իսկույններթ կասկածներն ու ճարակուսանքները նորից ու նորից արշավում էին վրաս: Արդյո՞ք, ես թույլ չեմ գտնվի, արդյո՞ք չեմ ահաբեկվի, արդյո՞ք, դիրքերս չեմ զիջի: Եվ կամ եթե ես ամեն ինչ անեմ այնպես, ինչպես իմ համառ կամքն էր թելադրում, արդյո՞ք, աստված մի ճար, մի էլք չէր գտնի, ինչ-որ խորամանկ խաղ չէր խաղա իմ գլխին, քանի որ ամենագոր մեծահասակներին էլ մշտապես հաջողվում էր, թեկուզ ամենավերջին պահին անգամ, որևիցե հաղթաթուղթ գործի դնել, այսպես թե այնպես ամաչեցնել-շփոթեցնել քեզ, բարյացակամության զազրելի դիմակի տակ թաքնված՝ քեզ արհամարհելով ստորացնել... Դե, իհարկե, ամեն ինչ սովորաբար հենց այդպես էլ ավարտվում էր:

Իմ երևակայությունը տարուբերվում էր այս ու այն կողմ, հաղթանակի դափնիներով պսակելով մեկ ինձ, մեկ տեր աստծուն, մերթ ինձ խոյացնելով մինչև անընկճելի ոճրագործի բարձունքները, մերթ էլ՝ նորից գահավիժեցնելով մինչև երեխան ու թուլամորթը:

Կանգնել էի պատուհանի մոտ ու հայացքս հառել հարևան տան բակի կողմը, ուր պատին փայտե տախտակներ էին հենված, իսկ թզաչափ հողակտորում կանաչին էին տալիս բանջարեղենի մարգերը: Կեսօրի խաղաղ մի պահի հանկարծ լսեցի ժամացույցի զարկերը, որոնք ամուր ու պինդ մխրճվեցին իմ տեսիլապատկերների մեջ, նախ մի վճիտ ու զիլ հարված լսվեց, հետո էլ՝ մեկ ուրիշը: Ժամը երկուսն էր, և ես վախը սրտումս՝ երևակայական սարսափների թագավորությունից վերադարձա դեպի ահասարս իրականությունը: Ուր որ է սկսվելու էր մարմնամար-

զուրջան դասը, և եթե ես կախարհական թևերին բազմած նույնիսկ թռչեի դեպի մարմնամարզության դահլիճը, միևնույն է՝ ուշանալու էի: Դարձյալ մի անհաջողություն... Երկու օրից ինձ կկանչեին, կհանդիմանեին ու կպատժեին: Ավելի լավ կլիներ, որ ես այլևս ընդհանրապես դպրոց ոտք չկոխեի, քանի որ այսբանից հետո անհնար էր որևէ բան շտկել: Գուցե թե հաջողվի որևէ հարմար ու ճշմարտաման արդարացում գտնել, բայց ինչքան էլ, որ իմ ուսուցիչները ջանք ու եռանդ չէին խնայել ինձ ստել սովորեցնելու մեջ, միևնույն է, այդ պահին ես ի պաշտպանություն ինձ ոչինչ չէի կարողանա ասել: Այժմ ես պարզապես անկարող էի ստել, հորինել, ինչ-որ բան սվաղելով կոծել: Ավելի լավ կլիներ ընդհանրապես դասերին չներկայանալի: Հոգ չէ՛, թող որ վերահաս մեծ դժբախտությանը կարգազանցության մի փոքրիկ փաստ էլ ավելանա...

Սակայն ժամացույցի զարկերն ինձ սթափեցրին ու հաշմեցին իմ երևակայության խաղերը: Եղավ մի պահ, որ հանկարծ ես ինձ անչափ թուլացած զգացի. անհնարինության աստիճան իրական իմ սենյակը, գրասեղանը, նկարները, մահճակալը, գրադարակները ինձ էին նայում, ամեն ինչ հագեցած էր ու շնչում էր դաժան իրականությամբ, այդ բոլորն ասես անդրաշխարհային կյանքի հրավեր կարդային գլխիս, և նրանց շրջապատում ստիպված ես ապրել, քարշ տալ գոյությունը, որն այսօր քեզ համար դարձել էր այնպես թշնամական ու հղի անկանխատեսելի վտանգներով: Դե ուրիշ էլ ինչ կարելի էր սպասել: Միթե ես բաց չթողի մարմնամարզության դասը: Միթե ես չէի քնն առաջ գողություն անողը, այդ քստմունքի չարագործության հեղինակը, և միթե մինչև այժմ էլ իմ գրադարակներում առոք-փառոք պահված չէին այն թզերը, որոնք ես դեռ չէի հասցրել խաչտել: Ես ինչ գործ ունեի այդ ոճրագործի, Տեր Աստծու և Ահեղ դատաստանի հետ... Այդ ամենը դեռ կլինի, դեռ դրա ժամանակն էլ կգա, բայց այժմ, այս պահին այդ բոլորը դեռ շատ հեռու էին, դրանք սոսկ անմիտ գառանցանքներ էին և ուրիշ ոչինչ: Ես գողություն էի կատարել, և ամեն վայրկյան կարող էր հանցանքի փաստը բացահայտվել: Գուցե այն արդեն իսկ բացահայտվել էր, գուցե հայրս արդեն քրքրում էր պահարանի դարակները և իրագել էր իմ ամոթալի արարքին, և վիրավորված ու զայրացած հիմա խորհում էր, թե ինչ կերպ ինձանից խոստովանություն կորզեր: Այո, գուցե նա արդեն իսկ իջնում է ինձ մոտ, և եթե ես հենց հիմա դուրս չփախչեմ, ապա հաջորդ պահին իմ առջև կտեսնեմ նրա մռայլ դեմքը՝ ակնոցն աչքերին: Չէ որ նրա համար դժվար չէր կռահել, որ գողը ես եմ: Մեր տանը, ինձանից բացի, ուրիշ ոչ մի հանցագործ չկար, քույրերս երբեք նման բան չեն արել, աստված գիտե, թե ինչու: Բայց հորս ինչի՞ն էր պետք պահարանում պահելու այդ թզի տուփը:

Ես արդեն դուրս էի եկել իմ խցից և ետևի դռնից մտել էի պարտեզ: Պարտեզն ու մարգագետինը լուսավորված էին արևի վառ շողերով, լիմոնաթիթեռները թռչկոտում էին ճանապարհներին: Այժմ ամեն ինչ

ավելի նողկալի ու սարսափելի էր թվում, քան առավոտյան: Օ՛, այդ բանն ինձ արդեն ծանոթ էր, և չնայած դրան, ճիշտն ասած, այն երբեք ինձ այնպես ցավալիորեն դառը կերպարանքով չէր պատկերացել. և ինչպես էին ինձ նայելիս նրանք բուրում այնպես բնականորեն ու մաքուր խղճով, այդ բոլոր-բոլոր գեղեցկությունները, քաղաքն ու զանգակատունը, մարգագետիններն ու փողոցները, խոտերի մեջ բուսած ծաղիկներն ու թիթեռնիկները, այն ամենն, ինչին սովորաբար ուրախությամբ ես նայում, ահա այդ բոլորը այժմ մի տեսակ օտարոտի ու դյուրաված էին թվում... Դա էլ ինձ ծանոթ էր: Ես արդեն գիտեի, թե ինչ զգացումներ է մարդս ունենում, երբ զբոսնում է ծանոթ վայրերում ու տառապում խղճի խայթոցներից... Թող որ հիմա մի արտասովոր գեղեցկության թիթեռնիկ մարգագետինների վրայով թռչեր-գար նստեր ծնկներին, միևնույն է՝ չէր կարող ինձ ուրախացնել, հուզել կամ մխիթարել: Թող որ իր ամենաառատ ճյուղը իմ առաջ պարզեր աշխարհիս հենց թեկուզ գեղեցկագույն բալետին, դա էլ ոչ մի արժեք չէր ունենա, դրանից իմ մեջ ոչ մի երջանկության զգացում չէր ճառագի: Այժմ ես միայն մի բանի մասին էի մտածում՝ հեռանալ, փախչել հորիցս, պատժի սպառնալիքից, ինքս ինձանից, սեփական խղճիցս, շնչապատառ փախչել և ոչ մի տեղ հանգիստ չառնել, մինչև կատարվեր այն, ինչ իր ամբողջ անողորմությամբ ու անխուսափելիությամբ պետք է կատարվեր:

Նաասպառ վազելով՝ ես լեռը մագլցեցի, հասա մինչև անտառեզրը, կաղնիների սարից իջա ցած՝ դեպի իշխանական հողմադաշները, հետո կամրջակի վրայով նորից դեպի լեռն արշավեցի, մտա անտառ: Այստեղ էր գտնվում մեր վերջին հնդկացիական ճամբարը: Անցյալ տարի, երբ հայրս բացակայում էր տանից, մայրս մեզ՝ երեխաներիս բերեց այստեղ, և մենք Ջատիկի տոնը նշեցինք. անտառի մամուռների մեջ մայրս մեզ համար ձու էր պահ տվել:

Այստեղ, դպրոցական արձակուրդների օրերին, զարմիկներիս հետ, ես մի ամբողջ էի կառուցել, որը դեռ կիսով չափ կանգուն էր մնացել: Ամենուր երևում էին անցյալի հիշատակները, որոնց հեռու-հեռավոր հայելու միջից ինձ էր նայում մեկը, որ բոլորովին նման չէր իմ ներկայիս կերպարանքին... Միթե դա ես էի: Այնպես ուրախ ու ինքնագոհ, այնպես երախտագետ ու ընկերական, այնպես ջերմորեն կապված մորս հետ, գերծ ամենայն վայսից, այնպես անհասկանալիորեն երջանիկ: Միթե դա ես էի: Եվ ինչպես կարող էի այդպես կերպափոխվել, դառնալ այնպիսին, ինչպիսին հիմա եմ, այսպես անձանաչելիորեն փոխված, բոլորովին ուրիշը դարձած, չարամիտ, վեհերոտ ու անսահման դժբախտ: Ամեն ինչ առաջվանն էր մնացել. անտառը և գետը, ձարխոտերն ու ծաղիկները, ամբողջ ու մրջնաբույնը, և սակայն, այդ ամենն ասես թունավորված ու ամայացված լինեին: Միթե ետդարձի ոչ մի ճանապարհ չկար, վերադարձ դեպի այնտեղ, ուր մնացել էին երջանկությունն ու անմեղությունը: Միթե այլևս այնպես չի լինելու, ինչպես առաջ էր: Արդյո՞ք, առաջվա պես անկաշկանդ ծիծաղելու եմ, արդյո՞ք, խաղալու եմ քույրերիս հետ, փնտրելու եմ պահ տված Ջատիկի տոնի ձվերը:

Քրտինքը ճակատիս ես վազում էի ու վազում, իսկ ետևիցս ընկած արշավում էր իմ մեղքը, ինձ շարունակ հետապնդում ու հալածում էր հորս սուվերը՝ հսկայաշափ ու ահարկու: Ես սուրում էի ծառուղիների ու բացատների միջով: Հասնելով մի բարձունքի՝ կանգ առա, ճանապարհից դուրս եկա և սրտի սաստիկ ծակոցներով փռվեցի խոտերի վրա: Այդ ծակոցներն հավանաբար երկար ժամանակ լեռնալանջերով վազվզելու հետևանք էին, և ինձ թվաց, թե շուտով կանցնեն: Ցածում երևում էին քաղաքն ու գետը, մարմնամարզության դահլիճը, ուր արդեն պարապմունքն ավարտվել էր, և տղաներն այս ու այն կողմ էին ցրվել, ես տեսնում էի հայրենական տան բարձրուղի շտանիքը: Այնտեղ էր գտնվում հորս ննջասենյակը և այն դարակը, որտեղից անհետացել էին թզերը: Այնտեղ էր նաև իմ փոքրիկ սենյակը: Եթե ես այնտեղ վերադառնամ՝ ինձ դատաստան է սպասվում: Իսկ եթե չվերադառնամ...

Ես գիտեի, որ վերադառնալու եմ: Ամեն անգամ ինչ էլ լիներ՝ վերադառնում էի: Ամեն ինչ միշտ էլ այդպես էր ավարտվում: Ի՞նչ արած, հեռանալ չես կարող, ոչ կարող ես Աֆրիկա մեկնել, ոչ էլ՝ Բեռլին: Փոքր ես, ձեռքիդ դրամ չունես, ոչ ոք քեզ չի օգնում: Ա՛յ թե բոլոր երեխաները կարողանային միավորվել ու իրար օգնեին... Նրանք շատ-շատ են, աշխարհում երեխաներն ավելի շատ են, քան ծնողները: Բայց բոլոր երեխաները ինձ պես գողեր ու հանցագործներ չեն: Ինչպեսները շատ քիչ են: Գուցե ես միակն էի իմ տեսակի մեջ: Բայց ոչ, ես գիտեի, այնպիսի թյուն էր արել և շատ աղետներ էր բերել իր գլխին, այդ մասին ես մի անգամ տեղեկացա՝ գաղտնի ականջ դնելով ծնողների խոսակցությանը, այո, ծածուկ կերպով, քանի որ միայն այդպես կարող ես իմանալ ամենա հետաքրքիր բաների մասին: Բայց դա էլ ինձ չի կարող մխիթարել, և եթե ինքը՝ իմ այդ քեռին էլ այստեղ լիներ, նա էլ չէր կարողանա ինձ մխիթարել... Նա արդեն վաղուց ի վեր մեծահասակ էր դարձել, նա հիմա քահանա էր, և անպայման մեծերի կողմը կբռներ, նա էլ ինձանից ձեռք կքաշեր: Նրանք բոլորն էլ այդպիսին են: Մեր՝ երեխաներիս հանդեպ նրանք բոլորն էլ ինչ-որ տեղ անկեղծ չեն և ստում են, ինչ-որ դեր են խաղում, այլ կերպարանքով են ներկայանում՝ ձևացնելով, թե ուրիշ են: Մայրիկը, թերևս, բացառություն էր, կամ գուցե նրանցից ավելի պակաս չափով էր այդպիսին երևում:

Իսկ եթե տուն չվերադառնամ: Չէ որ կարող էր ինչ-որ բան պատահած լինել, կարող էի վիզ կտորել կամ խեղդվել ջրում, կամ էլ գնացքի տակ ընկնել: Այդ դեպքում ամեն ինչ ուրիշ կերպարանք կունենար: Այն ժամանակ ինձ տուն կփոխադրեին, բոլորը սարսափահար ու լուռյայն կարտասվեին վրաս, կխղձային ինձ, և թզերի մասին խոսք էլ չէր լինի:

Ես լավ գիտեի, որ մարդս ընդունակ է իրեն կյանքից զրկելու: Մտածում էի, որ երբևէ, հավանաբար, այդ օրն էլ է գալու, քիչ ավելի ուշ, երբ

որ ամեն ինչ անտանելիորեն զարշելի դառնա: Ավելի լավ չէր լինի, եթե հիվանդանայի, բայց ոչ թե հասարակ հազոց-փռշտոցով, այլ իսկապես, անկողին ընկնելու աստիճան մահացու հիվանդանայի, այնպես, ինչպես այն անգամ, երբ քութեշով էի տառապում:

Այսպես թե այնպես մարմնամարզության դասը վաղուց արդեն ավարտվել էր, և անցել էր այն ժամանակը, երբ ինձ տանը սպասում էին սուրճի սեղանի մոտ: Գուցե նրանք հիմա կանչում-փնտրում են ինձ, որոնում են իմ սենյակում, պարտեզում, բակում, ձեղնահարկում: Իսկ եթե հայրս արդեն բացահայտել էր գողությանս փաստը, այնժամ, հավանաբար, ինձ այլևս չէին էլ փնտրում, չէ որ նա արդեն կիմանար եղածի մասին:

Ես այլևս անկարող էի պառկած մնալ: Ճակատագիրն ինձ չէր մոռանում, նա կրնկակոխ հետապնդում էր ինձ: Ես վերսկսեցի իմ վազքը: Սուրավով անցա պուրակի նստարանի մոտով, որի հետ կապված ևս մի հուշ ունեի. դա վաղուց էր, մի շատ գեղեցիկ ու թանկագին հիշողություն, որն այժմ կրակի պես այրում էր ինձ: Հայրիկս ինձ մի գրչահատ դանակ էր նվիրել, մենք միասին ուրախ ու խաղաղ զբոսնում էինք, նա նստեց այս նստարանին, իսկ ես մտա թփուտների մեջ՝ ինձ համար մահակ կտրելու նպատակով: Եվ այստեղ, ուրախության ու խանդավառության պոռթկումի մեջ, փչացրեցի նոր դանակը՝ հենց ուղղակի կոթի մասից կտրելով շեղբը, և սարսափահար ետ վերադարձա՝ վճռած լինելով թաքցնել եղելությունը, բայց հայրս իսկույն հարցրեց, թե նվերը հո չեմ փչացրել: Ես անչափ դժբախտ էի և դանակի պատճառով, և այն բանի համար, որ հանդիմանությունների էի սպասում: Բայց հայրս սոսկ ժպտաց, կամացուկ թըփթըփացրեց ուսիս և ասաց. «Խեղճ տղա, հազար փոսո...»: Ինչքան էի ես նրան սիրում այդ պահին, որքան անգամներ ես իմ մեջ ներողություն էի խնդրում նրանից... Հիմա էլ, երբ միտքս էր գալիս հորս այն ժամանակվա հայացքը, նրա ձայնը, նրա կարեկցական ժպիտը... Ինչ սրիկան էի ես, որ այդքան անգամներ դառնացրել ու խաբել, իսկ այսօր էլ, ահա, կողոպտել էի այդպիսի հրաշալի հորը...

Երբ քաղաք վերադարձա և անցնում էի մեր տանից ոչ հեռու ընկած կամրջի մոտով՝ արդեն սկսել էր երեկոյանալ: Խանութի մոտ, որի ապակե դռան ետևում արդեն լույս էր վառվում, մի տղա մոտ վազեց և, անսպասելիորեն կանգ առնելով, իմ անունը տվեց: Օսկար Վեբերն էր: Ավելի հարմար ժամանակ չէր կարող ռաստ գալ: Սակայն ես նրանից իմացա, որ մարմնամարզության ուսուցիչը չէր նկատել իմ բացակայությունը:

— Բայց որտեղ էիր դու,— հարցրեց նա:

— Դե, ոչ մի տեղ էլ չէի,— ասացի ես,— պարզապես ինձ լավ չէի զգում:

Խոստովանելով, որ խոսելու տրամադրություն չունեմ՝ որոշեցի հեռանալ, բայց որոշ ժամանակ անց, որն ինձ ցավալիորեն երկար թվաց,

Վեբերը երկի նկատեց, որ իրոք տրամադրություն չունեմ իր հետ խոսելու և դրանից չարացավ:

— Դե, հանգիստ թող ինձ, — սառը ասացի ես, — ես մենակ էլ տուն կհասնեմ:

— Ահն թե ինչ, — բացականչեց նա, — կարծում ես քե տրամադրություն ունեմ քեզ հետ զրուցելու, հիմարի մեկը: Ես քո լակոտը չեմ, նկատի ունեցիր: Բայց նախ ուզում եմ իմանալ, ինչ նորություն կա մեր խնայատուսից: Ես այնտեղ մի տասանոց ունեմ, իսկ դու, կարծեմ, դեռ ոչինչ վրան չես ավելացրել:

— Կարող ես քո դրամը ետ վերցնել, հենց թեկուզ այսօր, եթե վախենում ես, թե կյուրացնեմ: Միայն թե գլուխս մի տար: Շատ էլ պետքը ես քո կոպեկները:

— Թե չէ իմ «կոպեկները» վերադարձնելով ինձ մեծ սիրալիրություն արած կլինես, — ասաց նա ծաղրական տոնով, բայց նաև մի ճեղք թողնելով հաշտության գալու համար:

Ես սակայն դրանից ավելի տաքացա ու կատաղեցի, իմ մեջ կուտակված բոլոր սարսափազդու մտապատկերներն ու շվարածության զգացումը վերածվեցին մի շտեմնված վայրի չարամտության: Վեբերը չկարողացավ ծպտուն իսկ հանել... նրա առաջ ես արդար էի, խիղճս էլ մաքուր: Ինձ հարկավոր էր մեկը, որի առաջ ես ինձ լավ զգայի և գլուխս չխոնարհեի: Իմ մեջ բույն դրած բոլոր խառնիճաղանջ, դավաճան ու մռայլ մտքերը դուրս ժայթքեցին այդ փրկարար լուսանցքի մեջ: Չկարողացա ատելությունս զսպել այն մարդու նկատմամբ, որից մշտապես զգուշությամբ խուսափում էի, և պարոնորդու տեսք ընդունելով՝ դիմացինիս հասկացրի, որ ինձ համար մեծ կորուստ չէ մի փողոցային տղայի հետ ունեցած բարեկամությունից հրաժարվելը: Ասացի, որ այլևս նա մեր պարտեզում հատապտուղներ չի ուտի, իմ խաղալիքներով չի խաղա, այդ ամենին վերջ: Ինձ թվաց, թե ես նորից փթթում ու հարություն եմ առնում. այժմ ես մի թշնամի ունեցա, մի հակառակորդ, մեկը, որ մեղավոր էր իմ առաջ, որի ձեռքը կարելի էր բռնել: Բոլոր իմ կենսական պոռթկումները հավաքագրվեցին այդ փրկարար, տենչալի ու ազատարար մուլուցքի մեջ, այն դաժան ուրախության մեջ, որ վերջապես թշնամի ունեմ, որն այս անգամ արդեն ոչ թե իմ մեջ էր ապրում, այլ կանգնած էր իմ դեմ-հանդիման, և նայում էր ինձ նախ տարակուսած, ապա և չար աչքերով, մի թշնամի, որի ձայնը ես լսում էի, որի հանդիմանություններին կարող էի ուշք չդարձնել, հայիոյանքներին՝ տասնապատիկ ավելի վատ բառերով պատասխանել:

Իրար գլխի լուսանքներ տեղալով՝ մենք ուսուսի տված ցած էինք իջնում երեկոյացող փողոցով: Այս ու այնտեղից, տների դուռ-լուսամուտներից մարդիկ մեր կողմն էին նայում: Իմ դեմ ուղղված հոգուս ողջ չարությունն ու ատելությունը թափվեցին խեղճ Վեբերի գլխին: Երբ նա փորձեց ինձ վախեցնել, թե մարմնամարզության ուսուցչին ամեն ինչ կասի՝ ես միայն մեծ բավականություն ստացա. չէ որ նրա այդ արարքը ստորություն կլիներ, զագրելի մի բան, դրանով նա ինձ ավելի էր գորեղացնում:

Երբ Մսագործների փողոցի անկյունում մենք ձեռքերիս կատարյալ ազատություն տվեցինք, մի քանի անցորդներ կանգ առան և սկսեցին ուշի-ուշով հետևել մեր տուրուզմիցին: Մենք անխնա հարվածում էինք միմյանց որովայնին, դեմքին, մեկս մյուսի ոտքը կոխկրտում: Այդ պահին ես ամեն ինչ մոռացել էի, իմ կռիվն արդար էր, և ես այլևս ինձ հանցագործ չէի համարում, մեծ հաճույք էի ստանում ծեծկռուրեցից, և, թեև, Վեբերը ինձանից ավելի ուժեղ էր, փոխարենը ես նրանից ավելի ճարպիկ էի ու խորամանկ, ավելի փութաջան ու մուլեգին: Մենք տաքացել էինք և ավելի ու ավելի կատաղած էինք կռիվ տալիս: Երբ նա հուսահատության միջոցին պատռեց իմ վերնաշապիկի օձիքը՝ ես զգացի, թե սառն օդի ալիքը ինչպես անցավ ջրագրգիռ մաշկիս վրայով:

Մենք շարունակում էինք իրար անխնա հարվածել, զգեստներն էինք պատառոտում, ծեծկռտվում ու միմյանց խոշտանգում, վիրավորանքներ ու լուտանքներ էինք թափում իրարու վրա, մեր հայիոյանքներն ավելի ու ավելի կրքոտ ու անպատշաճ էին դառնում, ուղեկցվում չարամիտ արտահայտություններով, ավելի ու ավելի բանաստեղծական ու գերբնական գունավորում էին ստանում: Այստեղ էլ ես նրան գերազանցում էի, ավելի ծանր հայիոյանքներ էի շարտում նրա երեսին, շատ ավելի գեղարվեստական, հոռի ու ոչնչացնող: «Շուն», ասում էր նա ինձ, իսկ ես նրան պատասխանում էի՝ «շան ձագ»: «Սրիկա», նետում էր նա, ես ի պատասխան ճչում էի՝ «հրեշ»: Երկուսս էլ, առաջն այդ բանը նկատելու, արյունլվա էինք եղել, մենք փոխիփոխ անեծքներ ու լուտանքներ էինք թափում միմյանց երեսի, իրար գլուխ կտրելու ցանկություն հայտնում, ափսոսում, որ ձեռքներումս դանակներ չկային, որպեսզի խրեինք միմյանց կողերի մեջ և այնտեղ մի լավ խառնշտեինք, մենք հայիոյան էինք իրար, միմյանց ծագումը, ծնողներին:

Առաջին և վերջին անգամն էի ես այսպես ամբողջ կրքով մինչև վերջ կռիվ տալու մարմաշն ունենում, հարվածում էի ինչպես պատահեր, ամենայն դաժանությամբ, խտրություն չդնելով հայիոյանքներիս մեջ: Ես բազմիցս ականատես էի եղել այսպիսի ծեծկռուրեքների, մեծ բավականությամբ ու սարսափի զգացումով ունկնդրել այդօրինակ կոպիտ, նախանդարով բուրոզ հանդիմանություններն ու հայիոյանքները: Հիմա ես ինքս էի այդ նույն հայիոյանքները բղավում, ասես փոքրուց սովոր էի դրան և հաճախ էի գործածում: Աչքերիցս արցունքներ էին հոսում, բերանիցս՝ արյուն: Բայց աշխարհը սքանչելի էր, այն իմաստ էր ձեռք բերել, ապրելը հրաշալի էր թվում, հրաշալի էր ծեծկռտվելը, հրաշալի էր ուրիշի և սեփական արյունը ոթելը:

Երբեք ինձ չի հաջողվել մտովի վերհիշել այդ մարտի վախճանը: Որոշ ժամանակ անց այն ավարտվեց, ես ինձ գտա խաղաղված մթության մեջ, բայց լուս էի ծանոթ փողոցներով, տների մոտով, հետո հանկարծ հայտնվեցի մեր տան մոտակայքում: Հարբածությունը կամաց-կամաց ցրնդեց-անցավ, մկաններիս դողն ու ականջներիս միջի աղմուկ-աղաղակը դադարեցին, և իրականությունը մաս առ մաս պարզվեց իմ առաջ, սկզբ-

բում, սակայն, սոսկ աչքերիս առաջ: Ահա ջրհորը, կամուրջը, ձեռքիցս ծորացող արյունը, պատառոտված շորեր, կախ ընկած գուլպաներ, ծնկիս մեջ ու աչքերումս ցավ, գլխարկս չկա... Այսպես բոլոր մանրամասները կամաց-կամաց իրենց հիշեցնել էին տալիս, դառնում էին իրականություն և ինձ էին հասցեագրված: Հանկարծ խորը հոգևորությունն ինձ պաշարեց, զգացի, որ ծունկս ու ձեռքերս դողում են, ապա շոշափելով մի կերպ գտա մոտակա պատը:

Դա հենց մեր տան պատն էր: Փնռք աստծո... Այս աշխարհում ես այլևս ոչինչ չէի հասկանում, գիտեի միայն, որ այստեղ ապաստարան էր, խաղաղություն, լույս, անվտանգություն: Թեթևացած շունչ քաշելով՝ ես հրեցի բարձրադիր դուռը:

Քարերի բույրի ու խոնավ սառնության հետ միասին անսպասելիորեն ինձ այցելեցին հազարաձև ու հազարերանգ հիշողությունները: Աստված իմ: Այստեղ ամեն ինչ բուրում էր խստությամբ, օրենքով, պատասխանատվությամբ, հայր կոչվածով և աստծով: Ես գողություն էի արել: Ես պատերազմի դաշտից վերադարձող վիրավոր հերոս չէի և ոչ էլ՝ մոլորված երեխա, որ տուն վերադառնալով՝ մոր մոտ ջերմություն ու կարեկցանք է գտնում: Ես գող էի, հանցագործ: Այնտեղ, վերևում, ինձ ոչ ապաստարան էր դիմավորելու, ոչ անկողինն ու բունը, ոչ սնունդն ու խնամքը, ոչ էլ մխիթարությունն ու ներումը: Այնտեղ ինձ դիմավորելու էին հանցանքն ու պատիժը:

Այն ժամանակ, երեկոյի խավար միջանցքով անցնելիս, դժվարությամբ ու մեծ տառապանքների գնով մեկ առ մեկ աստիճանները հաղթահարելով, իմ ողջ կյանքի ընթացքում ինձ առաջին անգամ բախտ վիճակվեց մի պահ միայն լիաթոք շնչել սառը եթերը, միայնությունն ու ճակատագիրը: Ես ոչ մի ելք չէի տեսնում, ոչ ծրագրեր ունեի, ոչ էլ վախ էի զգում, ինձ պաշարել էր սոսկ սառնության ու դաժանության տրամադրությունը: «Այդպես էլ պետք է»: Հենվելով բազրիքին՝ մի կերպ վերև բարձրացա: Հայտնվելով ապակե դռան առջև՝ իմ մեջ ցանկություն առաջացավ նստել սանդուղքի վրա, շունչս տեղը բերել, հանգստանալ: Բայց դա էլ չարեցի, պարզապես իմաստ չէի տեսնում: Պետք էր ներս մտնել: Դուռը բացելիս՝ ցանկացա իմանալ, թե ժամը քանիսն էր:

Մտա ճաշատենյակ: Նրանք նստած էին սեղանի շուրջը, հենց նոր ավարտել էին ընթրիքը, խնձորներով լիքը ափսե՝ դեռ սեղանի վրա էր: Ժամը ութի մոտ էր: Առանց թույլտվության ես երբեք այսքան ուշ տուն չէի վերադարձել, երբեք չէի ուշացել ընթրիքից:

«Փնռք աստծո, վերջապես բարեհաճեցիր», — աշխուժանալով բացակարեց մայրս: Ես զգացի, որ նա անհանգստացել էր ուշանալու պատճառով: Նա շտապեց իմ կողմը, բայց արյունոտ դեմքս, կեղտոտ ու պատառոտված շորերս տեսնելով՝ սարսափահար ընկրկեց: Ես ոչինչ չառացի, աշխատում էի ոչ ոքի չնայել, բայց պարզորոշ զգում էի, որ հորս ու մորս հայացքներն իմ վրա էին սնեռված: Հայրս իրեն մի կերպ

զսպելով՝ լռում էր: Ես զգում էի, թե նա ինչքան էր զայրացած: Մայրս ինձ իր մոտ առավ, լվաց դեմքս ու ձեռքերս, վիրակապեր դրեց, կերակրեց: Կարեկցանքն ու հոգատարությունը շրջապատեցին ինձ, ես նստել էի լուռ ու ամոթխած, խղճի խայթ էի զգում ինձ շրջապատող ջերմության մթնոլորտում: Հետո ինձ համար անկողին գցեցին: Առանց հորս դեմքին նայելու՝ ես նրան հըածեշտ տվի:

Երբ արդեն անկողնում էի՝ մայրս ինձ մոտ եկավ: Նա վերցրեց աթոռին զցած հագուստներս և տեղը ուրիշները դրեց, քանի որ վաղը կիրակի էր: Հետո նա զգուշությամբ սկսեց ինձ հարցուփորձ անել, և ես ճարահատյալ պատմեցի տեղի ունեցած ծեծկռուտի մասին: Թեև նա եղելությունը զագրելի համարեց, բայց և չհանդիմանեց ինձ, և նույնիսկ փոքր-ինչ զարմացավ, որ ես այդ աստիճան վախեցած ու ճնշված էի այդ պատահարի պատճառով: Հետո նա դուրս եկավ:

Այժմ գտնեմ, մտածում էի ես, նա համոզվեց, որ ամեն ինչ կարգին էր: Ես ձեռնակոծիկ էի տվել ու արյան մեջ կորել, բայց վաղն արդեն ամեն ինչ կմոռացվի: Իսկ իսկական պատճառի մասին մայրս ոչինչ չգիտեր: Նա անհանգիստ էր ու տխուր, բայց իմ նկատմամբ մեղմ ու փաղաքուշ էր վերաբերվում: Կնշանակի հայրս էլ, ըստ երևույթին, դեռ ոչինչ չգիտեր:

Ահա հենց այդ պահին ինձ հուսահատության մի սարսափելի զգացում համակեց: Ես հասկացա, որ այն պահից, երբ ես ոտք դրեցի մեր տուն, ինձ համակել էր մեն-միակ, եզակի, կրճոտ ու ամենակուլ մի ցանկություն: Ուրիշ ոչ մի բանի մասին ես չէի մտածում, ոչինչ չէի տեսնում, ոչնչի մասին չէի թախծում, ես միայն մի ցանկություն ունեի. թող փոթորիկը պայթեր, թող դատը տեղի ունենար, թող որ ամենայն ահավորը վերջապես տեղի ունենար և թող վերջ տրվեր դրա նկատմամբ ունեցած վախի զգացումիս: Ես ամեն ինչ սպասում էի և պատրաստ էի ամեն ինչի: Թող ինձ խստորեն պատժեն, ծեծեն, կալանավորեն... Թող նա ինձ սովի մատնի... Թող հայիոյի ու դուրս անի տանից... Միայն թե վերջ տրվի վախին ու սպասմանը...

Մինչդեռ ես պառկած էի անկողնում՝ շրջապատված փաղաքանքով, սիրով ու հոգատար վերաբերմունքով, ինձ խնայել էին, պատասխանատվության չէին կանչել իմ չար արարքների համար, և ես դեռ պետք է նորից ու նորից սպասեի ու վախենայի: Նրանք ներեցին ինձ պատառոտված զգեստների, երկար բացակայության, ընթրիքից ուշանալու համար, որովհետև ես հոգևած-ջարդված էի, արյան մեջ կորած, և նրանք խղճացին ինձ, բայց գլխավորապես երևի այն պատճառով, որ մնացածի մասին գաղափար չուներին, քանի որ նրանք տեղյակ էին միայն իմ զանցանքների, բայց ոչ իմ կատարած հանցագործության մասին: Ես կրկնակի անգամ ավելի թշվառ վիճակում կհայտնվեմ, երբ ամեն ինչ բացահայտվի... Գուցե ինձ կուղարկեին, ինչպես մեկ անգամ արդեն սպառնացել էին, ուղղիչ տուն, որտեղ մարդուս ստիպում են չոր հաց ուտել, իսկ մնացած ազատ ժամանակը փայտ կտրել ու կոշիկ մաքրել:

Այնտեղ միայն ընդարձակ ննջասրահներ են՝ վերակացուների հսկողության ներքո, որոնք փայտով ծեծում են իրենց ենթակա տղաներին, և առավոտյան ժամը չորսին արթնացնում՝ սառը ջուր ցողելով նրանց վրա: Գուցե ինձ ոստիկանությունն կհանձնեն:

Ինչ էլ լիներ, միևնույն է, այսպես թե այնպես սպասողական վիճակը ինձ չէր լքելու: Այսուհետև էլ ստիպված էի լինելու ապրել՝ սարսափի զգացումը մեջս ամբարած, մեն-մենակ իմ գաղտնիքի դեմ-հանդիման, դողդողալով ամեն հայացքից, ամեն ոտնաձայնից, չհամարձակվելով նայել ոչ ոքի աչքերի մեջ:

Գուցե հնարավոր էր նաև, որ իմ գողությունը այդպես էլ աննկատ անցներ: Ուրեմն ամեն ինչ նոյնն էր մնալու: Ուրեմն ես զո՞ր եմ կրում այս ողջ սարսափն ու ցավերը... Օ՛, եթե միայն այդպես լիներ, եթե միայն այդ անմտածելի հրաշքը հնարավոր լիներ՝ այնժամ ես բոլորովին այլ կերպ կսկսեի ապրել, իմ երախտագիտությունը կհայտնեի աստծուն և կպացուցեի նրան, որ կարող եմ մաքուր ու անարատ կյանքով ապրել... Այն, ինչը ես առաջներում էլ փորձել էի անել, բայց որն ինձ չէր հաջողվել, այժմ հաստատապես հաջողվելու է, հիմա կամքս կբավի, հիմա քաջություն կունենամ, գոնե հիմա՝ նման տառապանքներ ու դժոխսյին տանջանքներ կրելուց հետո... Իմ ողջ էությունը ամբողջապես ներծծված էր այդ ցանկությունում: Մխիթարությունը անձրևի պես թափվեց երկնքից, ապագան պատկերացավ ինձ կապույտի ու արևի ոսկու մեջ թաթախված գույներով: Այդ տեսիլապատկերների մեջ ես վերջիվերջո՞ քուն մտա ու թեթև հոգով ննջեցի մի ամբողջ գիշեր:

Առավոտյան արդեն կիրակի էր, և դեռևս անկողնում պառկած՝ զգացի, ինչպես մրգի համն ես զգում, կիրակի օրվա այն խիստ յուրահատուկ, զարմանալիորեն բազմահամ, ամբողջության մեջ սակայն այնպես հրաշալի համը, որի հետ ես ծանոթ էի այն ժամանակվանից, երբ սկսեցի դպրոց հաճախել: Կիրակնօրյա առավոտը հրաշալիք էր. կարելի էր պառկել անկողնում, դպրոց չկար, առաջիկայում համեղ նախաճաշ էր նախատեսվում, օդը չէր բուրում ուսուցիչներով ու թանաքով, անսահման ազատ տեսվում, օդը չէր բուրում ուսուցիչներով ու թանաքով, անսահման ազատ ժամանակ... Գլխավորը այդ էր: Շատ ավելի թույլ էին հնչում մյուս՝ օտարոտի ու ձանձրալի հնչյունները. եկեղեցին ու կիրակնօրյա դպրոցը, ընտանեկան զբոսանքը, տոնական օրվան պատշաճ կերպով հագնվելու հոգը: Նման բաներից օրվա այդ մաքուր, հաճելի ու հոյակապ համն ու հոտը քիչ աղավաղվում ու փշանում էին, — այդպես լինում էր, երբ որ միաժամանակ մատուցվող երկու կերակրատեսակները, օրինակ՝ պուրին-գը և նրա հետ տրվող եփահոնիչը այնքան էլ իրար չէին պատշաճում, կամ էլ, երբ խանութից գնած կոնֆետեղենից ու թխվածքաբլիթներից պանրի կամ կերոսինի համ էր գալիս: Դու դրանք հաճույքով ուտում ես, բայց նրանց համին ամբողջությունն է պակասում, փայլը, ինչ արած՝ ստիպված համակերպվում էիր: Կիրակի օրերին էլ հաճախ մոտավորապես նույն պատկերն էր, հատկապես երբ ստիպված էիր լինում եկեղեցի կամ կիրակ-

նօրյա դպրոց հաճախել, ինչը, սակայն, բարեբախտաբար, ամեն կիրակի չէ, որ վիճակվում էր: Ազատ օրը այդ տեսակետից մի տեսակ պարտակա-նության ու ձանձրույթի հավելյալ համ էր ձեռք բերում: Ընտանյոք հանդերձ զբոսանքի դուրս գալիս էլ, նույնիսկ եթե այն հետաքրքիր էր անցնում, սովորաբար միշտ էլ ինչ-որ մի անախորժ դեպք էր պատահում. մեկ թուրքերից հետ էիր կռիվ տալիս, մեկ շատ արագ կամ էլ շատ դանդաղ էիր քայլում, կամ հարմարեցնում էիր հագուստդ խեղձ կեղտոտել, մի խոսքով տհաճ երևույթներից խուսափել չէր լինում:

Ի՞նչ արած, թող այդպես լինի: Ես ինձ լավ էի զգում: Երեկվանից մի ողջ հավիտենություն էր անցել: Ես չէի կարողանում մոռանալ իմ նողկալի արարքը, առավոտը բացվելուն պես այն նորից միտքս ընկավ, բայց արդեն այնքան ժամանակ էր դրանից անցել, սարսափները տեղի էին տվել ու դարձել անիրական: Երեկ ես լիովին քավեցի իմ մեղքը, դրա համար խղճի խայթոցներ ունեցա, զարշելի ու չարագույժ օր անցկացրեցի: Այժմ նորից տրվել էի ինքնավստահ սթափությանն ու միամիտ կենսասիրությանը և շատ բաների մասին այլևս չէի մտածում: Լիակատար հոգեկան անդորրը, հիարկե, դեռ չէի վերստացել, վտանգի և տհաճության զգացումը մնացել էր՝ նման բոլոր այն մանր-մունր պարտականություններին ու դժկամություն հարուցող մանրուքներին, որոնք որոշ չափով պղտորում էին հրաշափառ կիրակին:

Նախաճաշին բոլորս մեզ լավ էինք զգում: Եկեղեցի թե կիրակնօրյա դպրոց գնալու ընտրությունը թողնվեց իմ հայեցողությանը: Ես, ինչպես միշտ, նախընտրեցի եկեղեցին: Այնտեղ գոնե հանգիստ էին թողնում, և կարող էիր ազատ տրվել քո մտքերին: Բացի այդ՝ ծաղկազարդ պատուհաններով ու հանդիսավոր տոնակատարության տրամադրող պատերը գեղեցիկ ու վեհաշուք մթնոլորտ էին ստեղծում, և երբ աչքերդ կկոցած, քիչ մթամած ու երկարաձիգ կոպերիդ տակով նայում էիր երգեհոնին՝ երբեմն քո առաջ զարմանահրաշ պատկերներ էին հառնում, խավարի միջից երևակվող երգեհոնի փողերը հարյուրավոր աշտարակներով հուր-հըրատող քաղաք էին հիշեցնում: Բացի այդ, երբ եկեղեցու այցելուները փոքրաթիվ էին լինում, ինձ հաճախ հաջողվում էր, առանց շրջապատից կտրվելու, ժամանակ առ ժամանակ հետաքրքրական պատմություններ ընթերցել:

Այսօր ես հետս գիրք չվերցրեցի, բայց և միտք էլ չունեի հարմար պահին ծլկելու եկեղեցուց, մի բան, որ ինձ հետ քանիցս պատահել էր: Երեկվա երեկոն մտքիցս չէր հեռանում, իրոք որ իմ հոգին լիքն էր բարի ու նվիրական մղումներով, և ես ազնվաբար ուզում էի հաշտ ու խաղաղ ապրել աստծո, ծնողներիս ու աշխարհի հետ: Օսկար Վեբերի նկատմամբ ունեցած իմ կատաղությունը նույնպես ամբողջովին մարել էր: Եթե այժմ նրան հանդիպեի, ապա ամենաջերմ կերպով պիտի ողջագուրվեի:

Պատարագն սկսվեց, ես էլ սկսեցի օրհներգի տողերը հագնեցրել, դա «Հովիվ անխոնջ»-ի մեղեդին էր, որը մենք դեռ դպրոցում էինք սերտել:

Մի պահ նկատեցի, թե ինչպես երգեցողության ժամանակ, առավել ևս մեղմանված ու ծորուն եկեղեցական երգեցողության ժամանակ, բանաստեղծական տունը բոլորովին նոր իմաստ էր ձեռք բերում, քան որ ընթերցելիս էր կամ անգիր արտասանելիս: Ընթերցանության ժամանակ տողն ասես մի ամբողջություն լիներ, ուներ իր ինքնուրույն իմաստը, կազմված էր նախադասություններից: Երգեցողության ժամանակ, սակայն, լայն կարծես սոսկ առանձին բառերից բաղկացած լիներ, նախադասություններ կարծես չկազմվեին, տողն ասես իմաստ չունենար, փոխարենը, սակայն, առանձին արտահայտությունները, մեղեդուն զուգահեռ վանկարկվող տարածիզ բառերն ասես մի տեսակ զարմանալիորեն գերիզգոր, անկախ կյանք ունենային, հաճախ նույնիսկ առանձին վանկերն ու հնչյուններն էլ, որ ինքնին կատարելապես անիմաստ էին, երգեցողության ժամանակ ինչ-որ ինքնուրույնություն ու ավարտուն կերպարանք էին ձեռք բերում: Օրինակի համար՝ «Հովիվ դու ոչխարաց, անխոնջ, հսկող արթմնի, որ քնի մասին անգետ ես իսպառ» տողում եկեղեցում երգելիս ոչ կապ կար, ոչ իմաստ, երգելիս ոչ հովվի մասին էիր մտածում, ոչ էլ ոչխարների, և առհասարակ ոչնչի մասին չէիր մտածում: Բայց դրանից բոլորովին էլ ձանձրույթ չէիր զգում: Առանձին բառեր, հատկապես «ար-թըմ-նի»-ն, այնպես արտասովոր գեղեցիկ ու ամբողջական էին հնչում, որ հոգիդ զմայլվում էր լիովի, իսկ «ի-սպառ»-ը այնպես խորհրդավոր ու ծանր էր արտաբերվում, որ կարծես ինչ-որ «սպանդ»-ի մասին հիշեցներ, ինչ-որ խավարամած, խորհրդավոր ու կիսածանոթ երևույթների մասին, որոնք ապրում էին մարդուս մեջ, նրա հոգու խորքերում: Եվ իհարկե, նաև երգեհոնը...

Այնուհետև հերթը հասավ քաղաքային քահանային ու նրա քարոզին, որը միշտ էլ անտանելիորեն երկար էր լինում, և ամբողջովին կլանված այն ունկնդրելով՝ մերթ ուշադրությունդ սենեռում էիր արտասանողի ձայնի զանգակատան հնչյուններն հիշեցնող ելևէջումներին, մերթ էլ՝ անակնկալ կերպով պարզորոշ ընկալում առանձին բառերն իրենց իմաստների հետ միասին, միաժամանակ ձգտելով հնարավորին չափ երկարաձգել դատողություններիդ թելը: Ա՛յ, երանի թե ինձ հաջողվեր տեղ զբաղեցնել եկեղեցու բեմի առաջ և ոչ թե երգչախմբում՝ տղամարդկանց բազմության մեջ: Բեմի առաջամասում, ուր ես մի քանի անգամ բախտ եմ ունեցել տեղ գրավել եկեղեցական համերգների ժամանակ, կարելի է հանգիստ նստել ծանր ու մեկուսացված բազկաթռռների վրա, որոնցից յուրաքանչյուրը մի-մի փոքրիկ ամրոց էր հիշեցնում, իսկ գլխավերևումդ ծավալվում էր զարմանալիորեն հոյակապ, բազմաձև ու ցանցկեն երկնակամարը, ավելի բարձրում՝ պատի վրա, նուրբ գույներով պատկերված էր լեռան քարոզից մի տեսարան, իսկ բաց մանուշակագույն երկնքի խորքում պատկերազարդված Փրկչի կապույտ ու կարմիր զգեստների տեսքը համակում էր քեզ նուրբ ու երջանկավետ, հոգեպարար մի զգացումով:

Լինում էին պահեր, երբ եկեղեցու ճռճացող նստարանների նկատմամբ ես խորին զգվանք էի տածում, որովհետև դրանք ներկված էին դեղնավուն ու մռայլագույն արծնափայլ ներկերով, որ միշտ հագուստիցդ էին կպչում: Երբեմն էլ ճանձերը բզբալով խփվում էին պատուհաններին, որոնց շրջանակների վրա կապտակարմրավուն ծաղիկներ ու կանաչ աստղեր էին նկարված: Եվ ահա անսպասելիորեն քարոզն ավարտվեց, ես առաջ թեքվեցի, որպեսզի տեսնեմ, թե ինչպես է քարոզիչ քահանան անհետանում խավար ու նեղ սանդուղքների ետևում: Բոլորը նորից սկսեցին երգել՝ հոգեպես թթևացած ու բարձրաձայն, հետո ոտքի կանգնեցին ու շարժվեցին դեպի մուտքը: Հետո վերցրած հինգանոցը նետեցի զոհաբերությունների համար նախատեսված անոթի մեջ, որի երկաթահունչ զնգոցը չէր պատշաճում այս ողջ հանդիսավորությանը, և մարդկային հոսանքի հետ ես ուղղվեցի դեպի շքամուտքը ու դուրս եկա փողոց:

Ահա և վրա հասավ կիրակի օրվա լավագույն պահը, դա եկեղեցու երկժամյա այցելության և ճաշի միջև ընկած ժամանակահատվածն էր: Դու քո պարտականությունը կատարել էիր, երկար նստելուց հետո քեզ շարժել էր պետք, խաղալու կամ զբոսնելու, կամ մի լավ գիրք կարդալու ծարավ էիր մեջդ զգում, մինչև ճաշը կատարելապես ազատ էիր, իսկ ճաշին սովորաբար համեղ բաներ էին մատուցվում: Այդ մտքերից զմայլված՝ քայլեցի դեպի տուն, լիքը հոգեպարար մտածություններով ու զգացումներով: Աշխարհի հետ արդեն հաշտվել էի, ապրել կարելի էր: Հանգիստ քայլելով անցա հյուրասենյակի միջով և աստիճաններով վերև բարձրացա:

Իմ սենյակում շողջողում էր արևը: Ես ստուգեցի թրթուրներիս հավաքածուն, որի մասին երեկ բոլորովին մոռացել էի, մի զույգ սոր տիկնիկներ հայտնաբերեցի, բույսերը ջրեցի թաքմ ջրով:

Այդ պահին դուռը բացվեց:

Ես դա միանգամից չնկատեցի: Մի րոպե անց լռությունն ինձ տարօրինակ կերպով ծանր ու ճնշիչ թվաց: Ես ետ շրջվեցի: Դիմացս կանգնած էր հայրս: Նա գուռատ ու տանջված տեսք ուներ: Ողջույնի խոսքերը խրվեցին-մնացին կոկորդանս: Իսկույն նկատեցի. նա ամեն ինչ գիտեր... Նա իր ոտքով էր եկել: Դատը սկսվեց: Կնշանակի ոչինչ էլ չէր հարթվել, քավում տեղի չէր ունեցել, ոչինչ չէր մոռացվել... Արևը խավարեց, և կիրակնօրյա առավոտը մթնեց նրա հետ միասին:

Ես սենեռուն նայում էի հորս ուղղությամբ՝ ասես երկնքից գահավիժած մեկին: Ես ատում էի նրան. ինչո՞ւ երեկ չեկավ: Այսօր ոչ մի բանի նախապատրաստված չէի, դա ինձ համար անակնկալ էր, անսպասելի, ո՛չ զղջալու էի պատրաստ, ո՛չ էլ՝ մեղքս ընդունելու... Չեմ հասկանում, նրա ինչո՞ւն էր պետք իր մոտ՝ վերևում, պահարանի մեջ այդքան թզեր պահ տալը:

Նա մոտեցավ զրապահարանիս, ձեռքը խոթեց գրքերի ետևը և մի քանի թուզ դուրս կորզեց: Հավանաբար, հենց այդքան էլ մնացել էր:

Համր ու ճնշիչ հարցական հայացքով նա իմ կողմն էր նայում: Ես չկարողացա ոչինչ ասել: Ցավն ու համառությունը խեղդում էին ինձ:

— Ինչ կա,— խոսեցի ես վերջապես:

— Որտեղից քեզ այս թզերը,— հարցրեց նա զուսպ ու ցածր ձայնով, որն ինձ ատելու չափ անտանելի էր:

Ես միանգամից սկսեցի խոսել: Ստել: Ասացի, թե իբր այդ թզերը հրուշակավաճառի մոտից եմ գնել, մի ամբողջ տուփ կլիներ: Իսկ որտեղից ինձ այդքան փող: Դրամը վերցրել էի խնայատուփից, որը ես պահում եմ ընկերոջս հետ: Մենք երկուսով այնտեղ էինք պահ տալիս բոլոր այն մանրագրամները, որ ժամանակ առ ժամանակ ձեռքներս էին ընկնում: Ի դեպ՝ ահա այդ խնայատուփը: Ես ցույց տվեցի ձեռքվածքով տուփը: Այնտեղ այժմ միայն մի տասանոց էր մնացել հենց այն պատճառով, որ մնացած դրամով երեկ թուզ էինք գնել:

Հայրս լսում էր զուսպ ու խաղաղ հայացքով, որին ես հավատ չէի ընծայում:

— Իսկ ինչ արժեր քո այդ թուզը,— ցածրաձայն հարցրեց նա:

— Մեկ մարկ և վաթսուս փֆեննինգ:

— Իսկ որտեղ ես դու այն գնել:

— Հրուշակավաճառի խանութում:

— Ո՞ր խանութում:

— Հաագերի:

Մի պահ լռություն տիրեց: Ես իմ սառչող ձեռքերում շարունակում էի պահել խնայատուփը: Իմ մեջ ամեն բան սառած էր ու ցուրտ:

Այդժամ նա սպառնազին շեշտով հարցրեց.— Դա ճիշտ է:

Եւ նորից անհապաղ վրա բերեցի՝ այո, իհարկե, ճիշտ է, խանութում ես ընկերոջս՝ Վեբերի հետ էի, ես նրան միայն ուղեկցում էի: Դրամը գլխավորապես նրանը՝ Վեբերինն էր, իմ բաժինը այնտեղ շատ չնչին էր:

— Գլխարկդ վերցրու,— ասաց հայրս,— մենք հիմա միասին կգնանք հրուշակավաճառ Հաագերի մոտ: Նա հո կիմանա՝ ճիշտ ես ասում, թե ոչ:

Փորձեցի ժպտալ: Յուրտն այժմ սողոսկեց սրտիս ու ստամոքսիս մեջ: Առաջինը դուրս եկա սենյակից և միջանցքում գլխիս դրեցի կապույտ գլխարկը: Հայրս բաց արեց ապակե դուռը, նա էլ իր գլխարկը դրեց:

— Մի թուզ...— ասացի ես,— ես մի թուզից կվերադառնամ:

Նա գլխով համաձայնության նշան արեց: Ես մտա զուգարան, դուռը ներսից փակեցի ու մնացի մենակ, հիմա առժամանակ ինձ ապահով էի զգում: Ա՛խ, երանի թե հենց հիմա մահս վրա հասներ...

Ես այնտեղ փակված մնացի մեկ թուզ, երկու թուզ: Անօգուտ: Մահս չէր գալիս: Հարկավոր էր պինդ մնալ: Դուրս գալով՝ իմ ետևից փակեցի դուռը, և մենք աստիճաններով ցած իջանք:

Երբ դռնից դուրս էինք գալիս՝ գլխումս մի հրաշալի միտք ծագեց, և ես շտապեցի ասել.— Բայց այսօր կիրակի է, Հաագերի խանութը փակ է:

Իմ այդ հուսավառությունը միայն մի երկու վայրկյան տևեց: Հայրս շտապեց ինձ հանգստացնել.— Այդ դեպքում նրա տուն կգնանք: Դե, գնացինք:

Մենք ճամփա ընկանք: Ես ուղղեցի գլխարկս, ձեռքս զրպանս խրեցի և փորձում էի այնպես քայլել նրա կողքով, ասես առանձնապես ոչինչ էլ չէր պատահել: Ես շատ լավ գիտեի, որ յուրաքանչյուր անցորդ հենց միայն իմ տեսքից իսկույն կհասկանար, որ ինձ ուժով են տանում, բայց ամեն դեպքում փորձում էի բազմաթիվ խորամանկություններով թաքցնել այդ բանը: Ես ձգտում էի ազատ ու անկաշկանդ շնչել, ասես ոչինչ էլ չէր եղել. չէի ուզում մատնել, թե ինչպես էր կուրծքս ճնշվում: Ձգտում էի դեմքիս անմեղ արտահայտություն տալ, անբռնագրություն ու ինքնավստահություն խաղալ: Ճանապարհին վեր քաշեցի գուլպաս, չնայած դրա կարիքը չկար, և ժպտացի, թեև գիտեի, որ այդ ժպտը սարսափելիորեն անմիտ ու անբնական տեսք պիտի ունենար: Իմ ներսում՝ կոկորդամս ու կրծքիս տակ նստել էր դևը և խեղդում էր ինձ:

Մենք անցանք հյուրանոցի մոտով, պայտագործի ու կառապանի տների մոտով, երկաթուղագծի կամրջի առջևով: Այնտեղ, դիմացը, երեկ երեկոյան, ես ծեծկռտվել էի Վեբերի հետ: Միթե դեռ չէր հանգստացել աչքիս տակի քերծվածքի ցավը: Աստված իմ: Աստված իմ...

Ես ակամա առաջ էի գնում՝ ջղաձգորեն ջանալով ինձ ուղիղ պահել: Անցանք Արծվի ամբարտակի մոտով և դուրս եկանք կայարանային փողոց: Դեռ երեկ ինչ բարի, ինչ բարեհոգի էր այդ փողոցը... Չմտածել... Առաջ... Առաջ...

Մենք արդեն մոտենում էինք Հաագերի տանը: Այս վերջին թուզներին երևի թե մի հազար անգամ աչքիս առաջ պատկերացրել էի այն տեսարանը, որն ինձ սպասում էր այնտեղ: Ահա և հասանք: Հիմա այդ ամենը կկատարվի:

Բայց անհնար էր այդ բոլորին դիմանալ: Ու ես կանգ առա:

— Ինչ եղավ քեզ: Ինչ է պատահել,— հարցրեց հայրս:

— Ես ներս չեմ մտնի,— ցածրաձայն ասացի:

Նա վերևից ինձ էր նայում: Չէ որ սկզբից կեթ նա ամեն բան գիտեր: Էլ ինչ էի նրա առաջ ձևեր թափում, էլ ինչն էի այդքան ջանք ու եռանդ գործադրում: Չէ որ արածս անմտություն էր:

— Ինչ է, չլինի թե թզերը Հաագերի մոտից չես գնել,— հարցրեց նա:

Ես գլուխս տարուբերեցի:

— Ահա թե ինչ,— արտաքնապես հանգիստ տոնով ասաց նա:— Այդ դեպքում կարելի է և տուն վերադառնալ:

Նա իրեն վայելուչ էր պահում, փողոցում, մարդկանց մեջ հավանաբար ինձ խնայում էր: Մեր ճանապարհին շատ մարդիկ էին հանդիպում, ամեն թուզ հայրս սրա-նրա ողջույնին էր պատասխանում: Ա՛յ քեզ դերասանություն: Ա՛յ քեզ հիմար ու անհեթեթ տանջանք: Ես չէի կարող նրան շնորհակալ լինել իր այդ ինքնազուսպվածության ու ինձ խնայելու համար:

Այո, նա ամեն ինչ գիտեր... Գիտեր և ինձ թույլ տվեց որ թռչկոտեմ, դատարկ տեղը կամակոր ինքնախաբեության վարժություններ կատարեմ, ինչպես որ մետաղալարե թակարդն ընկած մկնիկին ես թույլ տալիս, որ

նա պար գա, մինչ ջրախեղդ կանես: Ա՛խ, ավելի լավ կլիներ, որ նա միանգամից, սկզբից եւթ, առանց այլայլ հարցափորձության, փայտով գլուխս կտորեր, դա՛ ինձ համար, ճիշտն ասած, ավելի ցանկալի կլիներ, քան այն արտաքին հանգստությունը և արդարամտության այն խաղը, որոնց միջոցով սողոսկեց իմ հիմար ստախոսության մեջ և դանդաղ կերպով խեղդում էր ինձ: Անկեղծ ասած, երևի թե ավելի լավ կլիներ մի բիրտ ու կոպիտ հայր ունենայի, քան այսպիսի բարեկիրթ ու արդարամիտ մեկը: Երբ ընտանիքի հայրը, ինչպես այդ բանը նկարագրվում է պատմություններում ու գրքուկներում, չարացած կամ հարբած լինելով՝ անխընայ Թե՛ծում էր իր երեխաներին, նշանակում է նա իրավացի չէր, և Թե՛ծվելուց հետո մարմնիդ վրա ցավ զգալով էլ՝ դու ներքուստ, ամեն դեպքում, կարող ես ուսերդ թոթվել և արհամարհելով ատել նրան: Հայրս իրեն երբեք նման բան թույլ չէր տալիս, նա չափից դուրս բարեկիրթ էր ու անբասիր, նա երբեք անարդար չէր լինում: Նրա առաջ դու միշտ էլ փոքրիկ ու թշվառական մի եակ էիր:

Ատամներս սեղմած՝ ես նրանից առաջ տուն մտա և ուղղվեցի դեպի իմ խուցը: Նա դեռ շարունակում էր իրեն հանգիստ ու սառնարյուն պահել, ավելի ճիշտ՝ նա միայն այդպիսի կեցվածք էր ընդունել, քանի որ, իրականում, ինչպես ես պարզորոշ զգում էի, նա շատ չարացած էր: Եվ ահա նա սկսեց խոսել իր սովորական ոճով.

— Ես միայն ուզում եմ հասկանալ, թե քիչ իմաստ ուներ այս ողջ կատակերգությունը: Չես կարող ինձ բացատրել: Ես հենց սկզբից էլ գլխի ընկա, որ քո այս ողջ գեղեցիկ պատմությունը մի իսկական կեղծիք էր: Էլ ինչո՞ւ էիր խեղկատակություններ անում... Դու հո իսկապես ինձ հիմարի տեղ չես դրել, և կարծում ես, թե ես ասածներիդ կհավատամ...

Ատամներս ամուր սեղմած՝ թուլքս կուլ տվի: Դե, գոնե վերջ տար դրան: Կարծես գիտեի, թե ինչո՞ւ էի հորինել այդ ողջ պատմությունը... Կարծես հասկանում էի, թե ինչո՞ւ էի թաքցնում կատարածս հանցագործությունը և մեղա չէի գալիս... Նրան թվում էր, թե ես հասկանում էի, թե ինչո՞ւ գողացա այդ հիմար թգերը... Միթե ես այդ բանը ցանկանում էի անել, միթե արել եմ մտածված, դիտավորյալ և ինչ-ինչ նպատակներով... Միթե ես չէի զղջացել և, արդյո՞ք, դրա պատճառով չէ, որ այսքան տառապանքներ եմ կրում, շատ ավելի ծանր, քան ինքն է կարծում:

Նա սպասողական դիրք էր բռնել, նյարդայնացած դեմքին դրոշմված էր տանջալի համբերության կնիքը: Այդ պահին ինձ համար դրությունը կատարելապես պարզվեց, բայց այն ժամանակ ես ի վիճակի չէի, ինչպես այսօր, այդ ամենը բառերով արտահայտել: Իրականում ահա թե ինչ էր տեղի ունեցել. ես գողություն էի կատարել, և զղջման ու մխիթարության ակնկալիքով բարձրացա հորս սենյակը և այն, ի հուսախաբություն ինձ, դատարկ գտա: Ես չէի ուզում գողություն անել: Ես միայն ցանկանում էի, քանի որ հայրս տեղում չէր, միայն հետախուզել, նրա իրերը տնտղել, գաղտնիքներին առնչվել, ինչ-որ մի նոր բան իմանալ նրա մասին: Ահա

թե իրականում բանն ինչպես էր: Հետո թգերը այքովս ընկան, ու ես գողացա: Եվ նույն պահին էլ խոստովանեցի ու զղջացի իմ հանցանքի համար, և ողջ երեկվա օրը տառապեցի ու տարակուսանքների գիրկն ընկա, նույնիսկ մեռնելու ցանկություն ունեցա, դատապարտեցի արարքս, համակվեցի նոր, ազնիվ մղումներով: Իսկ այսօր, այո, այսօր ամեն ինչ ուրիշ էր: Այդ զղջումը և ողջ մնացալը ես արդեն հիմնովին ճաշակել էի՝ այժմ ավելի քան սթափ էի, իմ մեջ մի անբացատրելի, բայց և հուժկու դիմադրություն էի զգում հորս և այն ամենի նկատմամբ, ինչը նա սպասում էր ինձանից ու տեսչում էր ամեն գնով ինձանից դուրս կորզել:

Եթե միայն կարողանայի ամեն ինչ այսպես բացատրել նրան՝ նա ինձ կհասկանար: Սակայն երեխաները, որքան էլ որ նրանք խելամտությամբ գերազանցում են մեծահասակներին, ճակատագրի խնդրում միայնակ են ու անզոր:

Համառությունից ու անթեղված ցավից քար կտրած՝ ես շարունակում էի լռել, չընդհատեցի նրա խելացի ճառերն ու խրատները, ցավով ու տարօրինակ չարախնդությամբ տեսնելով, թե ինչպես է ամեն ինչ փուլ գալիս, գլորվում դեպի ավելի ու ավելի վատթարը, ինչպես է նա տառապում և հիասթափության մեջ անգամ ապարդյուն կերպով փորձում կյանքի կոչել իմ մեջ եղած լավագույն հատկանիշները:

Ու երբ նա հարցրեց. «Ուրեմն, դու գողացել ես այդ թգերը», ես միայն կարողացա գլխով հավանության նշան անել: Եվ ահա, այն ժամանակ, երբ նա փորձում էր իմանալ, թե գոնե զղջում էի պատահածի համար, թե ոչ, գլխով հաստատական նշան անելուց բացի ուրիշ ոչ մի պատասխան չգտա: Ինչպես կարող էր նա, այդ մեծահասակ կոչվածը, խելացի համարվող այդ մարդը նման անհեթեթ հարցեր տալ... Դե, ինչպես կարող էր եղելությունը ինձ ցավ չպատճառել, ինչպես կարող էի չզղջալ... Միթե չէր տեսնում, թե ինչպես էի այդ ամենից տառապում, ինչպես էր այն ճնշում սիրտս... Միթե ես դեռ կարող էի գոհանալ իմ արարքից, երբ այդ թշվառական թգերի հետ կապված պատմության պատճառով...

Իմ մանկական կյանքում թերևս առաջին անգամ զգացի, հիմնովին հասկացա ու գիտակցեցի, թե ինչպես երկու հարազատներ, ըստ էության իրար նկատմամբ փոխադարձաբար բարյացակամ տրամադրված երկու անձնավորություններ կարող էին իրար չհասկանալ, չարչարել, կեղեքել իրարու, և թե ինչպես այդ պարագային աննրբանկատորեն արտաբերված ցանկացած ճառ ու խրատաբանություն, ցանկացած խելամիտ փաստարկում ու բարի խորհուրդ կարող են միայն թույն սրսկել նրանց փոխհարաբերություններին, դուռ դառնալ նորանոր տառապանքների, խղճի խայթոցների ու նորահնար մոլորությունների: Ինչո՞ւ էր այդպես լինում: Ինչ արած, երևի թե այդպես էր նախասահմանված: Դա անհեթեթ էր, անմիտ, ծիծաղաշարժ ու հուսահատեցնող, բայց իրականությունն այդ էր, ինչ կարող ես անել:

Այս պատմության մասին այսքանն էլ բավական է... Այն, ավարտվեց նրանով, որ կիրակի օրվա ողջ երկրորդ կեսը ինձ բանտարկեցին ձեղնահարկում: Այդ խստագույն պատիժը կորցրեց իր դաժանության ինչ-ինչ երանգները շնորհիվ այն հանգամանքների, որոնք, սակայն, միայն ինձ էին հայտնի: Խավար ու բարձիթողի արված ձեղնահարկում փոշեպատ մի արկղ էր տեղադրված՝ կիսով չափ լիքը հին գրքերով, որոնց մի մասը բոլորովին էլ երեխաների ընթերցանության համար չէր նախատեսված: Տանիքը ծածկող կղմինդրներից մի քանիսը այսուայնկողմ տեղաշարժելով՝ ես ապահովեցի կարդալու համար անհրաժեշտ լուսավորությունը:

Կիրակնօրյա այդ տխուր երեկոյան, քնելուց առաջ, հայրս հաջողացրեց ինձ հետ մի կարճատև խոսակցություն ունենալ, որից հետո մենք վերջնականապես հաշտվեցինք: Անկողնում պառկած՝ ինձ շարունակ թվում էր, որ նա առավել լիակատար կերպով ու ամբողջությամբ էր ինձ ներել, քան ես իրեն: